

DZIAŁALNOŚĆ KONSPIRACYJNA KPT. BOLESŁAWA MICHAŁA NIECZUI-OSTROWSKIEGO W LATACH 1939-1943

Agnieszka Wątor

WSTĘP

Niniejszy artykuł¹ poświęcony jest osobie kpt. Bolesława Michała Nieczui-Ostrowskiego², inicjatora Polskiej Organizacji Wojskowej „Lwów”, szefa uzbrojenia i organizatora produkcji konspiracyjnej broni Okręgu ZWZ-AK Kraków o kryptonimie „Ubezpieczalnia”, inspektora Inspektoratu Rejonowego AK „Maria”, którego władze komunistyczne uznały za zdrajcę Ojczyzny, późniejszego twórcy i dyrektora Spółdzielni Gospodarczo-Społecznej na tzw. Ziemiach Odzyskanych, kierownika kolportażu Wojewódzkiego Oddziału PAX w Gdańsku i Elblągu oraz gorliwego propagatora kultu Miłosierdzia Bożego³. Zakres chronologiczny artykułu obejmuje lata 1939-1943. Autorka

¹ Szerzej na temat osoby gen. B. M. Nieczui-Ostrowskiego zob. A. Wątor, Generał Bolesław Nieczuja-Ostrowski, pseud. „Tysiąc” 1907-2008 r., praca magisterska, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie 2012 (praca powstała pod kierunkiem ks. prof. dr. hab. Bogdana Stanaszka, kierownika Katedry Historii XX w. w Instytucie Historii UPJPII; maszynopis znajduje się w Bibliotece Głównej UPJPII w Krakowie). Niniejszy artykuł otwiera serię trzech tekstów dotyczących drogi życiowej gen. „Tysięcia”. W następnych numerach „Sowińca” opublikowane zostaną dalsze części tryptyku, obejmujące lata 1943-1945 oraz okres powojenny.

² Gen. B. Nieczuja-Ostrowski w 1943 r. mianowany został majorem, a w 1945 r. otrzymał awans na stopień podpułkownika ze starszeństwem od dnia 11 IX 1944 r., zaś po 1989 r. do stopnia pułkownika ze wsteczną datą 1945 r. Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej Lech Wałęsa 11 IX 1991 r. awansował go do stopnia generała brygady. Gen. B. Nieczuja-Ostrowski zmarł 13 VII 2008 r. w Elblągu w wieku stu lat.

³ IPN BU 01236/500, Karta informacyjna: IPN w Warszawie: Bolesław Nieczuja-Ostrowski, Kazimierz Pawłowski; IPN BU 1558/273, Karta informacyjna: Armia Krajowa, Okręg Kraków, Inspektorat Miechów, 106 DP, Dowódca „Bolko” – Bolesław Michał Nieczuja-Ostrowski, Kadry, awanse, akcje zbrojne, ewidencja, rabunki, stosunek AK do NSZ i PPR, szkolenia, łączność, sądy; IPN BU 1558/274, Karta informacyjna: kadry, awanse, aprowizacja, kwatermistrzostwo, akcja „Burza”, przestępczość, żandarmeria polowa WSS, rozkazy, instrukcje, korespondencja, meldunki, szkice; IPN BU 1558/275, Karta informacyjna: Armia Krajowa, Okręg Kraków, Inspektorat Miechów; IPN BU 1558/277, Karta informacyjna: Armia Krajowa, Okręg Kraków; IPN BU 1558/278, Karta informacyjna: Armia Krajowa, Okręg Kraków; IPN BU 1558/279, Karta informacyjna: Armia Krajowa,

przede wszystkim chce przybliżyć działalność konspiracyjną kpt. Ostrowskiego w czasie II wojny światowej na terenie Lwowa i Krakowa, ponieważ nikt z badaczy wcześniej nie podjął się jej szczegółowego przedstawienia.

Przy pisaniu artykułu wykorzystane zostały publikacje gen. Nieczui-Ostrowskiego, w których przedstawił on swoje dzieciństwo i czasy okupacji niemieckiej⁴. Niezbędne okazały się także prace autorów, którzy poruszali tematykę związaną z osobą generała: Tomasza Stężyły⁵, Teodora Gąsiorowskiego⁶ i Filipa Musiała⁷, oraz Stanisława Piwowarskiego⁸. Ponadto autorka korzystała z książek i artykułów, w których omówiono kampanię wrześniową oraz konspiracyjną działalność na terenie Lwowa i Krakowa. Do zgłębienia tych zagadnień bardzo przydatne okazały się publikacje: Czesława Brzozy⁹,

Okręg Kraków; IPN BU 1558/433, Karta informacyjna: inspektor rejonowy, „Bolko” (Bolesław Michał Nieczuja-Ostrowski), Rozkazy tajne, operacyjne i specjalne; IPN BU 1558/437, Karta informacyjna: Inspektorat Rejonowy „Bolko”, meldunki sytuacyjne 07.1944-01.1945; IPN Gd 0046/164, t. 2, WUBP Gdańsk: Sprawozdania miesięczne PUBP w Elblągu za lata 1948-1951; IPN Gd 0046/77, t. 1, WUBP Gdańsk: Sprawozdania Wydziału III WUBP w Gdańsku, 1946-50.; IPN Gd 0046/88, t. 1, WUBP Gdańsk: Sprawozdania z prac Wydziału Śledczego WUBP w Gdańsku; IPN Kr 00142, Kartoteka Ogólnoinformacyjna WUSW w Krakowie, Tarnowie, Nowym Sączu; IPN Kr 093, Kartoteka opracowań faktograficznych band i nielegalnych organizacji KWMO; IPN Kr 075/16, t. 1-3, cz. 1-3, Komenda Wojewódzka Milicji Obywatelskiej w Krakowie: AK 106 Dywizja „Tysiąc” pod dowództwem „Bolko” krypt. „Omega”; IPN Kr 452/2, t. 1, Prokuratura Wojewódzka w Krakowie: Akta sprawy przeciwko Bolesławowi Nieczui-Ostrowskiemu i innym; IPN Kr 452/2, t. 2, PW Kr: Akta sprawy przeciwko Bolesławowi Nieczui-Ostrowskiemu i innym: akt oskarżenia, teksty mów prokuratora, zawiadomienia, meldunki; IPN Kr 452/2, t. 3, PW Kr: Teczka zawierająca dokumentację do sprawy przeciwko Bolesławowi Nieczui-Ostrowskiemu i innym, Odpisy z archiwum 106 DP AK, protokoły przesłuchań świadków, broszura dot. działalności PPR, meldunki, akty oskarżenia; IPN Kr 139/28, Środowisko Żołnierzy Kedywu Krakowskiego Okręgu Armii Krajowej i Samodzielnego Baonu Partyzanckiego „Skała” AK, Materiały osób spoza Środowiska: Kazimierz Cimochowicz pseud. Ken, Wincenty Hein, Wacław Kruszewski, Bolesław Nieczuja-Ostrowski pseud. Bolko, Tysiąc, Mieczysław Rozmus, Bolesław Wójcik; IPN Kr 111/2364, Wojskowa Prokuratura Rejonowa w Krakowie: Michał Ostrowski s. Michała, Bronisława Ostrowska c. Bronisława, Tadeusz Koterwa s. Marcina, Mieczysław Ślăzak s. Andrzeja, Władysław Gaj s. Andrzeja, Stanisław Pałka s. Jana, Juliusz Słupik s. Piotra, Edward Ozdă s. Jana, b. członkowie 106 dywizji AK podejrzani o współpracę z okupantem drogą likwidacji członków lewicowych organizacji konspiracyjnych (art. 1 Dekr. z 31.08.1944: O wymiarze kary dla faszystowsko-hitlerowskich zbrodniarzy); IPN Kr 07/2366, t. 1-18, Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Krakowie: Nieczuja Ostrowski Bolesław i inni; IPN Kr 07/1584, t. 1-3, WUSW Kr: Źakowski Wiesław; IPN Kr 00195/9, Zapis z kserokopii dziennika archiwalnego b. WSUS w Krakowie dział III; A. Wątor, op. cit.

⁴ B.M. Nieczuja-Ostrowski, *Drogi Miłości Bożej*, Kraków 1994; idem, *Ubezpieczalnia*, „Życie i Myśl” R. 50, 1965, nr 7/8, s. 37-51. Autor ten napisał również książkę na temat walk partyzanckich w okresie II wojny, zob. idem, *Rzeczpospolita Partyzancka. Inspektorat „Maria” w walce*, Warszawa 1991.

⁵ T. Stężyła, *Porucznicy 1939*, Warszawa 2011, *Trzy armie*.

⁶ T. Gąsiorowski, F. Musiał, *Sprawa pokazowego procesu 106 DP AK w dokumentach UB*, „Zeszyty Historyczne WiN-u” R. 13, 2004, nr 22, s. 159-196.

⁷ F. Musiał, *Proces pokazowy*, [w:] *Przeciw czerwonej dyktaturze*, red. idem, J. Szarek, Kraków 2007, s. 29-34, *Z Archiwów Bezpieki. Nieznane Karty PRL*, 7.

⁸ S. Piwowarski, *Niezwykłe życie generała brygady Bolesława Michała Nieczui-Ostrowskiego, pseudonim: „Bolko”, „Grzmot”, „Tysiąc”, „Michałowicz”*, „Informator Stowarzyszenia Żołnierzy Armii Krajowej” R. 16, 2007, nr 3, s. 4-9; idem, *Niezwykłe życie gen. Bolesława M. Nieczui-Ostrowskiego (ps. „Bolko”, „Grzmot”, „Michałowicz”, „Tysiąc”)*, „Sowiniec. Materiały Historyczne Centrum Dokumentacji Czynu Niepodległościowego” 2008, nr 32/33, s. 119-122.

⁹ C. Brzoza, *Polska w czasach niepodległości i II wojny światowej (1918-1945)*, Kraków 2003, s. 268-272, 296-267, 302, *Wielka Historia Polski*, t. 9.

Jarosława Chorzępy¹⁰, Andrzeja Chwalby¹¹, Marii Gaklik¹², Stanisława M. Jankowskiego¹³, Krzysztofa Komorowskiego¹⁴, Antoniego Lenkiewicza¹⁵, Zbigniewa Ostrowskiego¹⁶, Stanisława Pempela¹⁷, Kazimierza Satory¹⁸, Jerzego Węgerskiego¹⁹, Wojciecha Włodarkiewicza²⁰ i Andrzeja Zagórskiego²¹. Krótki biogram gen. Nieczui-Ostrowskiego znajduje się w słowniku zredagowanym przez Mariana Jędrzejko, Mariana L. Krogulskiego i Marka Paszkowskiego²². Wzmianki o Nieczui-Ostrowskim zamieszczono w hasłach dotyczących innych osób w *Małopolskim słowniku biograficznym uczestników działań niepodległościowych 1939-1945*²³ oraz w pracy *Generalicja Polska. Popularny słownik biograficzny*²⁴, ponadto w publikacji *Kawalerowie Virtuti Militari 1792-1945. Wykazy odznaczonych za czyny z lat 1863-1864, 1914-1945*²⁵.

Jednak podstawowym i najważniejszym źródłem informacji były materiały archiwalne, które przechowywane są w Instytucie Pamięci Narodowej w Warszawie i Krakowie. Stanowiły one bazę do powstania niniejszego opracowania. Archiwalia składają się z akt wytworzonych przez funkcjonariuszy Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego i Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego podczas prowadzonego śledztwa, przesłuchań generała i żołnierzy jemu podległych oraz świadków, a także z dokumentów

¹⁰ J. Chorzępa, *Fortyfikacje w Polsce i Europie*, Warszawa 2012; idem, W. Łaskarzewski, *Przedmoście Różan*, Przasnysz 2001.

¹¹ A. Chwalba, *Kraków w latach 1939-1945*, Kraków 2002, *Dzieje Krakowa*, t. 5; idem, *Okupacyjny Kraków w latach 1939-1945*, Kraków 2011.

¹² M. Gaklik, *Dziennik. Lwów 12 października 1939 – 13 września 1940*, wstęp i red. M. Kała, Wrocław 2002, *Studia i materiały / Instytut Pamięci Narodowej*, t. 2.

¹³ S.M. Jankowski, *Steny z ulicy Mogiłskiej*, Kraków 1977, *Cracoviana. Seria 2: Ludzie i Wydarzenia*.

¹⁴ K. Komorowski, *Różan (5-7 IX 1939)*, [w:] *Boje polskie 1939-1945: przewodnik encyklopedyczny*, red. idem, Warszawa 2009, s. 355-358.

¹⁵ A. Lenkiewicz, *Zapomniany pułkownik*, Wrocław 1992.

¹⁶ Z. Ostrowski, A. Zagórski, Kryptonim „Ubezpieczalnia-Wschód”, „Dziennik Polski” R. 22, 1966, nr 272, s. 3-4.

¹⁷ S. Pempel, *ZWZ-AK we Lwowie 1939-1945*, Warszawa 1990.

¹⁸ K. Satora, *Produkcja uzbrojenia w polskim ruchu oporu 1939-1944*, Warszawa 1985.

¹⁹ J. Węgerski, *Lwów pod okupacją sowiecką 1939-1941*, Warszawa 1991.

²⁰ W. Włodarkiewicz, *Lwów 1939*, Warszawa 2003, *Historyczne Bitwy*.

²¹ A. Zagórski, *Okręg Kraków Armii Krajowej*, [w:] *Armia Krajowa. Rozwój organizacyjny*, red. nauk. K. Komorowski, Warszawa 1996, s. 115-127.

²² Gen. bryg. Bolesław Michał Nieczuja-Ostrowski, [w:] *Generalowie i admirałowie III Rzeczypospolitej (1989-2002)*, red. M. Jędrzejko, M.L. Krogulski, M. Paszkowski, Warszawa 2002, s. 247.

²³ Wzmianki w hasłach: A. Kuler, *Jakóbiec Jan*, [w:] *Małopolski słownik biograficzny uczestników działań niepodległościowych 1939-1945*, t. 1, Kraków 1997, s. 83; idem, *Dudek Szymon*, [w:] *Małopolski słownik...*, t. 2, Kraków 1997, s. 45; idem, *Iglewski Antoni*, [w:] *Małopolski słownik...*, t. 3, Kraków 1998, s. 63; B. Kuternozińska-Kuler, *Żakowski Wiesław Kazimierz „As”*, „Zagraj”, [w:] *Małopolski słownik...*, t. 6, Kraków 2000, s. 191; K.A. Tochman, *Dziadosz Rudolf*, „Zasaniec”, [w:] *Małopolski słownik...*, t. 15, Kraków 2011, s. 71. Redakcja ww. słownika, zamieszczając w kolejnych publikowanych woluminach (t. 1-16) wykazy planowanych haseł do następnych tomów, nie zamieściła jakiegokolwiek wzmianki o tym, by planowano przygotować biogram generała Nieczui-Ostrowskiego w tymże słowniku. Niniejszy artykuł próbuje wypełnić lukę, zbierając rozproszone informacje o tej postaci.

²⁴ H.P. Kosk, *Generalicja Polska. Popularny słownik biograficzny*, t. 2: *M-Ż. Suplement*, Pruszków 2001, s. 308.

²⁵ G. Łukomski, B. Polak, A. Suchcitz, *Kawalerowie Virtuti Militari 1792-1945. Wykazy odznaczonych za czyny z lat 1863-1864, 1914-1945*, Koszalin 1997, s. 477.

powstałych po procesie. Autorka wykorzystała również źródła drukowane i prasę. Z powodu długotrwałego remontu prowadzonego w Centralnym Archiwum Wojskowym w Warszawie-Rembertowie, nie było możliwe przeprowadzenie kwerendy dokumentów znajdujących się w tymże archiwum.

Artykuł składa się z czterech rozdziałów. W pierwszym z nich przedstawiono rodzinę i życie B. M. Nieczui-Ostrowskiego jako młodego oficera oraz jego karierę zawodową. W kolejnym opisano zdarzenia związane z kampanią wrześniową i pierwsze potyczki z wojskami niemieckimi. Następne dwa rozdziały, tj. trzeci i czwarty, przedstawiają okres walki z okupantem niemieckim oraz działania generała na terenie Lwowa i Krakowa. W ostatnim rozdziale starano się przedstawić tworzenie i funkcjonowanie zakładów konspiracyjnej produkcji broni na terenie Okręgu Kraków.

1. DZIECIŃSTWO I MŁODOŚĆ (1907-1939)

Bolesław Michał Nieczuja-Ostrowski przyszedł na świat 29 września 1907 r. w Haliczu, w dawnym województwie stanisławowskim we Wschodniej Galicji²⁶. Rodzicami jego byli Michał i Aniela z domu Frank²⁷. Matka wywodziła się ze stanu chłopskiego, ojciec zaś z rycerskiego rodu Ostrowskich herbu Nieczuja²⁸. Na terenie Galicji rodzina Ostrowskich osiedliła się w drugiej połowie XIX w., kiedy to ich przodek, z powodu obawy przed represjami po powstaniu styczniowym, schronił się na ziemiach zaboru austriackiego i rozpoczął życie chłopą²⁹.

Bolesław Michał Nieczuja-Ostrowski był najstarszym z pięciorga dzieci. Wraz z bratem Zbigniewem³⁰ i siostrami Lilianą, Czesławą i najmłodszą – Stanisławą otrzymali od rodziców staranne wychowanie oparte o wartości religijne i patriotyczne. Ojciec

²⁶ IPN Kr 075/16, t. 1, cz. 2, s. 175; IPN Kr 452/2, t. 1, s. 1; B.M. Nieczuja-Ostrowski, *Drogi...*, s. 13; *Gen. bryg. Bolesław Michał Nieczuja-Ostrowski*, s. 247. Ojciec, Michał Ostrowski, urodził się dnia 15 VII 1881 r., zmarł dnia 1 II 1961 r., matka, Aniela Frank, urodziła się 15 V 1887 r., a zmarła 6 V 1976 r. Zob. *Ostrowscy h. Nieczuja*, [on-line:] http://www.genealogia.okiem.pl/ostrowski.htm#h_nieczuja, 22 VIII 2011.

²⁷ IPN Kr 075/16, t. 2, s. 175; IPN BU 01236/500, s. 3; B.M. Nieczuja-Ostrowski, *Drogi...*, s. 13.

²⁸ „Przydomek Nieczuja i herb przedstawia „drzewo osieczone w polu czerwonym, krzyż na wierzchu”. Tytuł szlachecki rodzinie Ostrowskich został nadany w XII w. przez króla Bolesława Krzywoustego. Zob.: A. Wątor, op. cit., s. 5; B. Paprocki, *Herby rycerstwa polskiego przez Bartosza Paprockiego zebrane i wydane r. p. 1584*; wyd. K.J. Turowski, Warszawa 1982, s. 327; B.M. Nieczuja-Ostrowski, *Droga do niepodległości*, rozm. przepr. P. Kossecki, [on-line:] <http://www.jvradio.com/wwwboard/messages/223.html>, 23 VIII 2011.

²⁹ B.M. Nieczuja-Ostrowski, *Droga do niepodległości*.

³⁰ Zbigniew Mieczysław Nieczuja-Ostrowski, młodszy brat Bolesława Nieczui-Ostrowskiego, ur. 30 I 1909 r. w Łańcucie. W 1936 r. otrzymał ówczesny stopień naukowy magistra praw na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie. W czasie II wojny światowej posługiwał się pseudonimem „Zabój”. Należał do BCH i pełnił funkcję kpt. W tym też czasie pracował jako kierownik Wód Gazowanych w Krakowie. Po 1942 r. w AK, w 106 DP AK pełnił funkcję kwatermistrza. Współpracował z Bolesławem Nieczują-Ostrowskim przy nielegalnej produkcji broni na terenie Krakowa. Członek nielegalnej organizacji WiN i PSL. Od 1944 r. przebywał na terenie Bytomia, gdzie pracował w różnych instytucjach. W 1948 r. został przeniesiony do Koszalina na stanowisko kierownika Funduszu Wczasów Pracowniczych (FWP) w Mielnie. Od 1949 r. w Międzyzdrojach stał się kierownikiem Ośrodka FWP, funkcję tę pełnił do końca 1950 r. Stamtąd udał się do Szklarskiej Poręby. Zob.: IPN Kr 010/10113, t. 1, Zbigniew Ostrowski, s. 8, 21; IPN Kr 010/10113, t. 2, Zbigniew Ostrowski, s. 2, 153, 201; IPN Kr 07/2366, t. 5, s. 71.

przekazał dzieciom tradycje i historię Ojczyzny oraz ich rodziny. Bolesław Michał ukończył cztery klasy szkoły powszechnej i dwie klasy gimnazjum w Łańcucie, a następnie kontynuował edukację w Gimnazjum Humanistycznym w Przeworsku. Po niezdaniu małej matury postanowił wstąpić do wojska³¹.

W 1928 r. zdał egzamin konkursowy do Szkoły Podchorążych Piechoty w Komorowie – Ostrowi Mazowieckiej i został do niej przyjęty w roku następnym³². Szkołę ukończył po dwóch latach z wyróżnieniem, w stopniu podporucznika ze starszeństwem z 15 sierpnia 1931 r.³³ W tym czasie został przydzielony do 5 Pułku Strzelców Podhalańskich w Przemyślu, gdzie przebywał przez cztery lata. Na początku został skierowany do podoficerskiej kompanii szkolnej ciężkich karabinów maszynowych. Od 1932 r. do 1936 r. kolejno pełnił funkcje: dowódcy plutonu, dowódcy kompanii 5 Pułku Strzelców Podhalańskich oraz wykładowcy Dywizyjnego Kursu Podchorążych 22 Dywizji Piechoty Górskiej. W 1934 r. ppor. B. M. Nieczuja-Ostrowski otrzymał stopień porucznika i ożenił się z Bronisławą Pachlikowską, którą poznał będąc w Przemyślu³⁴. W 1935 r. został przeniesiony do Szkoły Podoficerskiej Karabinów Maszynowych, gdzie pełnił funkcję instruktora. Dnia 25 września 1935 r. urodziło się jego pierwsze dziecko, tj. córka Wanda Maria³⁵. W 1936 r. po likwidacji szkoły został przeniesiony do szkolnictwa wojskowego podchorążych i oficerów rezerwy w Zambrowie. Przebywał tam wraz z żoną i córką przez dziewięć miesięcy³⁶. W Batalionie Szkolnym Podchorążych Rezerwy w Zambrowie pełnił funkcje instruktora i wykładowcy. Od 1937 r. do września 1939 r. mieszkał z rodziną w Różanie nad Narwią. W latach szkolnych 1937/1938 i 1938/1939 jako oficer służby stałej pełnił funkcję instruktora na kursach dowódców kompanii oficerów rezerwy w Ośrodku Wyszczolenia Rezerw Piechoty w Różanie³⁷. W tym samym czasie ukończył kapitański kurs dowódców i kurs przeciwpancerny w Rembertowie. W 1939 r. został przedstawiony do awansu na stopień kapitana. Rozwój kariery wojskowej i pracę w ośrodku w Różanie przerwał wybuch II wojny światowej³⁸.

³¹ IPN Kr 07/2366, t. 5, s. 46; IPN Kr 452/2, t. 1, s. 230-131.

³² IPN Kr 075/16, t. 2, s. 175; B.M. Nieczuja-Ostrowski, *Drogi...*, s. 15; *Gen. bryg. Bolesław Nieczuja-Ostrowski*, s. 247.

³³ *Rocznik oficerski 1932*, Ministerstwo Spraw Wojskowych. Biuro Personalne, Warszawa 1932, s. 134; IPN BU 01236/500, s. 37.

³⁴ R. Rybka, K. Stepan, *Rocznik oficerski 1939. Stan na dzień 23 marca 1939*, Kraków 2006, s. 70, *Biblioteka Centrum Dokumentacji Czynu Niepodległościowego*, t. 29; IPN Kr 075/16, t. 2, s. 175; *Gen. bryg. Bolesław Nieczuja-Ostrowski*, s. 247; IPN Kr 07/2366, t. 5, WUSW Kr, Nieczuja-Ostrowski Bolesław i inni, s. 46; IPN Kr 07/2366, t. 18, s. 536, 573, 595, 599. Bronisława Nieczuja-Ostrowska, z domu Pachlikowska, ur. 28 V 1909 r. we Lwowie, zm. w 1987 r. w czasie II wojny światowej posługiwała się pseudonimem „Bronika”. Wstąpiła do ZWZ w Krakowie w październiku 1940 r. Kurierka poczty konspiracyjnej, pracownica i właścicielka lokalu wytwórni prochu i granatów Okręgu Kraków, kurierka Inspektoratu Miechów. 30 IX 1949 r. została tymczasowo aresztowana ze względu na to, że była łączniczką 106 DP i sztabu Okręgu AK i utrzymywała po wojnie kontakty z oficerami. Została osadzona w więzieniu karno-śledczym w Malborku, następnie przebywała w więzieniu WUBP w Krakowie, skąd została zwolniona 9 III 1950 r. nakazem prokuratora Sądu Apelacyjnego w Krakowie. Zob. IPN Kr 07/2366, t. 18, s. 536, 573, 595, 599.

³⁵ IPN Kr 07/2366, t. 18, s. 573.

³⁶ IPN BU 01236/500, s. 37.

³⁷ R. Rybka, K. Stepan, *op. cit.*, s. 457; B.M. Nieczuja-Ostrowski, *Drogi...*, s. 16; *Gen. bryg. Bolesław Nieczuja-Ostrowski*, s. 247.

³⁸ B.M. Nieczuja-Ostrowski, *Drogi...*

2. KAMPANIA OBRONNA WE WRZEŚNIU 1939 ROKU

Z chwilą agresji niemieckich wojsk na Polskę we wrześniu 1939 r. B. M. Nieczuja-Ostrowski został mianowany dowódcą 5 kompanii w II batalionie 115 Pułku Piechoty wchodzącego w skład 41 Rezerwowej Dywizji Piechoty (Grupa Operacyjna „Wyszków”), pod dowództwem gen. bryg. Wacława Piekarskiego. Funkcję dowódcy II batalionu pełnił mjr Andrzej Mika³⁹. W tym też czasie pułk znajdował się na wschodniej granicy Polski⁴⁰. Walki z niemieckim korpusem pancernym toczono od dnia 5 do 7 września 1939 r. w rejonie miejscowości Różan i w Puszczy Białej. Oddziały 41 DP chroniły przeprawy przez Narew, działania te miały uniemożliwić wrogowi dotarcie do Różanu. 115 Pułk Piechoty pod dowództwem ppłk. Czesława Rzedzickiego odpowiadał za obronę przyczółka mostowego w Różanie, którą oparto o znajdujące się tam stare fortyfikacje. II batalion miał osłaniać dwa forty (fort II i III), szosę prowadzącą z Warszawy przez Różan do Ostrołęki oraz zachodnie przedpole⁴¹.

Już 4 września 1939 r. doszło do pierwszych potyczek, a 5 września nieprzyjacieli przeprowadził lotniczy atak na oddziały 41 DP. W tym dniu por. Ostrowski otrzymał Krzyż Walecznych za zestrzelenie samolotu niemieckiego, który bombardował jednostki 5 kompanii strzeleckiej⁴². W kolejnym dniu I oraz II batalion 115 pp przygotowywały się do obrony wschodniego brzegu Narwi, naprzeciw Różanu, w lesie Szczawin. 5 kompania por. Ostrowskiego broniła linii rzeki wzdłuż wsi Kaszewiec. Pomimo tych działań okupant pozostał na swoich pozycjach, a dowódca 41 DP ppłk Rzedzicki rozkazem wydanym z 6 na 7 września wycofał oddziały 115 pp i skierował je w stronę miejscowości Góry. W rejonie Czarnowa i Dużej Ponikwy pododdziały 115 pp, stoczyły walkę z niemieckimi jednostkami i zmusiły nieprzyjaciela do odwrotu. Natomiast w okolicy Zaorza 5 kompania por. Ostrowskiego odparła Niemców w nocnej potyczce⁴³.

W dniu 9 września 1939 r. pułk znajdował się na pozycjach obronnych w pobliżu miasta Wyszków nad Bugiem. Większą część tego terenu przydzielono pod nadzór i obronę kompanii por. Ostrowskiego. W kolejnych dniach wojny lokalizacja oddziałów zmieniała się w zależności od wyniku poszczególnych potyczek odbytych z nieprzyjacielem. Ostrowski wspominał, że w trakcie jednej z akcji przeprowadzonych przez 2 kompanię, znalazł leżący na polu ornym wytłoczony w metalowej blaszce wizerunek Matki Boskiej Częstochowskiej. Od tej pory nie rozstawał się z nim przez następne lata⁴⁴.

Gdy częściowo rozbita dywizja dotarła do lasów w okolicy wsi Malinówka, dowództwo postanowiło przegrupować pozostałe oddziały dywizji⁴⁵. Z resztek osobowych pułków 115 i 116 zorganizowano nowe kompanie w ramach batalionu. Por. Bolesław M. Ostrowski został mianowany dowódcą 2 kompanii I batalionu 116 Pułku Piechoty, funkcję tę pełnił do czasu kapitulacji, tj. do 29 września 1939 r.⁴⁶ Nowo utworzona

³⁹ IPN BU 01236/500, s. 37; K. Komorowski, *op. cit.*, s. 355; B.M. Nieczuja-Ostrowski, *Drogi...*

⁴⁰ IPN Kr 452/2, t. 1, s. 231; B.M. Nieczuja-Ostrowski, *Drogi...*

⁴¹ K. Komorowski, *op. cit.*, s. 355.

⁴² IPN Kr 452/2, t. 1, s. 231.

⁴³ K. Komorowski, *op. cit.*, s. 355-357.

⁴⁴ B.M. Nieczuja-Ostrowski, *Drogi...*

⁴⁵ *Ibidem*, s. 17.

⁴⁶ IPN Kr 07/2366, t. 5, s. 46; B.M. Nieczuja-Ostrowski, *Drogi...*

kompania pod jego dowództwem znajdowała się na pozycji obronnej, wysuniętej przed las w rejonie wsi Malinówka, która była kolonią niemiecką⁴⁷. Żołnierze tej kompanii walczyli z niemieckim oddziałem pancernym⁴⁸. W ostatnich dniach września dowódca 2 kompanii wraz z ok. 30 ludźmi udał się nocą w kierunku niedaleko stacjonującej kompanii niemieckiej. O świcie przeprowadził wraz ze wsparciem artylerii atak, który poskutkowało załamaniem się obrony niemieckiej oraz wycofaniem nieprzyjaciela z zajmowanej pozycji o 10 km. Za ten wyczyn por. Ostrowski został wytypowany do odznaczenia Krzyżem *Virtuti Militari*⁴⁹.

Ostatnia potyczka z wojskami niemieckimi miała miejsce w nocy z 28 na 29 września 1939 r. w lesie nieopodal miejscowości Kukielki. Z powodu przeważających sił wroga, na rozkaz gen. Piekarskiego, wycofały się z walki resztki 41 Rezerwowej Dywizji Piechoty. W późniejszych godzinach 29 września 41 Rezerwowa Dywizja Piechoty została okrążona przez dwie dywizje niemieckie i jedną sowiecką, która posuwała się za Niemcami wycofującymi się za San. Polscy żołnierze, pozbawieni amunicji i jakiegokolwiek wsparcia z zewnątrz, musieli skapitulować⁵⁰.

Zgodnie z rozkazem dowódcy dywizji, jako pierwsza do złożenia broni została wytypowana 2 kompania por. Ostrowskiego. Według jego relacji, po dotarciu na miejsce kapitulacji żołnierze zaprezentowali broń i pożegnali się ze swoim przełożonym okrzykiem: „Czołem kompania” – „Czołem, panie pułkowniku”⁵¹. Po rozbrojeniu i oddzieleniu oficerów od żołnierzy, Niemcy ustawili kolumnę marszową i otoczyli zakładników z wszystkich stron. Po dwóch dniach marszu dotarli do Biłgoraja⁵². Por. Ostrowski w swych wspomnieniach nadmienił, że już w pierwszym dniu niewoli postanowił uciec. Na początku pomysł ten starali się mu wyperswadować jego koledzy. Ponadto powstrzymywała go wzmożona czujność niemieckich żołnierzy, którzy w tym czasie złapali i rozstrzelali dwóch uciekających oficerów⁵³. Pomimo licznych obaw, porucznik w końcu zbiegł z niewoli niemieckiej w pobliżu wsi Kocudza. Dzięki życzliwości okolicznych mieszkańców dostał się do miejscowości Ulanów, a stamtąd przedostał się do Sieniawy. W miasteczku tym spotkał znajomą rodzinę żydowską, która udzieliła mu schronienia. Po kilku dniach wraz z nimi udał się do Oleszyc, a stamtąd autobusem do Lwowa⁵⁴.

3. POBYT W OKUPOWANYM PRZEZ SOWIETÓW LWOWIE (1939-1940)

Por. Ostrowski dotarł do Lwowa 10 października 1939 r. (22 września miasto zostało przejęte przez Armię Czerwoną⁵⁵) i od razu udał się do domu teściów – Heleny

⁴⁷ *Ibidem*, s. 17.

⁴⁸ *Ibidem*, s. 18.

⁴⁹ IPN Kr 452/2, t. 1, s. 231; B.M. Nieczuja-Ostrowski, *Drogi...*

⁵⁰ *Ibidem*, s. 19.

⁵¹ *Ibidem*, s. 20.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ IPN Kr 452/2, t. 1, s. 232.

⁵⁴ *Ibidem*; IPN Kr 07/2366, t. 5, s. 46; B.M. Nieczuja-Ostrowski, *Drogi...*, s. 21-22.

⁵⁵ Dnia 10 IX 1939 r. wojska niemieckie opanowały przyczółek na Sanie, od 12 IX 1939 r. Lwów odparł ich ataki. Sytuacja zmieniła się po 17 IX, kiedy to ZSRS zaatakował Polskę. W wyniku tychże wydarzeń Lwów skapitulował dnia 22 IX 1939 r., a na mocy podpisanego w Winnikach protokołu miasto zostało przekazane wojskom ZSRS. Protokół przekazania miasta ZSRS podpisali przedstawiciele Dowództwa Armii Czerwonej: kom. bryg. Kuroczkin, kom. bryg. Jakowlew, płk Diedow,

i Bronisława Pachlikowskich. Pomimo że nie zastał tam żony i córki, został u nich przez pewien czas⁵⁶. Istotną informacją jest to, że w dniu 29 listopada 1939 r. Rada Najwyższa ZSRS uchwaliła decyzję o nadaniu obywatelstwa sowieckiego wszystkim osobom, które 1 i 2 listopada 1939 r. zamieszkiwały na terenach anektowanych⁵⁷. Natomiast w grudniu 1939 r. NKWD nasiliło aresztowania wśród polskich pracowników administracji, sądownictwa, działaczy społecznych i gospodarczych oraz oficerów rezerwy przebywających na ziemiach anektowanych do ZSRS. Podobne działania i represje miały miejsce na terenie Lwowa, gdzie NKWD prowadziło liczne śledztwa przeciwko wrogom komunizmu. W celu uzyskania informacji organizowali specjalne siatki konfidentów składające się głównie z mieszkańców miasta⁵⁸.

Szykan ze strony sowieckich władz Lwowa doświadczył również por. Ostrowski i jego najbliżsi. W ostatnich dniach grudnia, około północy, w mieszkaniu teściów porucznika pojawili się funkcjonariusze NKWD w celu przeprowadzenia szczegółowego wywiadu na temat lokatorów mieszkania. Głównie zainteresowali się osobą por. Ostrowskiego i jego szwagra. W trakcie rozmowy oficerowi udało się uśpić czujność enkawudzystów. Przed samym opuszczeniem mieszkania jeden z funkcjonariuszy NKWD zamienił kilka zdań z teściem porucznika – Bronisławem⁵⁹, którego znał z Okręgowej Dyrekcji Kolei Państwowej we Lwowie. Zapewne dzięki tej znajomości emerytowany ppłk Pachlikowski uratował swojego syna i zięcia przed tzw. „akcją paszportyzacji”, która rozpoczęła się 30 grudnia 1939 r.⁶⁰

Będąc we Lwowie, por. Ostrowski nie pozostał bierny wobec dążeń okupanta. Podjął konspiracyjną walkę i stworzył podziemną organizację o nazwie Polska Organizacja Wojskowa „Lwów”⁶¹. Samodzielnie powołał dowódców, określił zadania i zorganizował

ppłk kom. Makrow. Wojsko Polskie reprezentowali: gen. bryg. Langner oraz ppłk dypl. Rakowski. Por. C. Brzoza, *op. cit.*, s. 268-272; *Wielkie wojny XX wieku (1914-1945)*, red. nauk. M. Zgórniak, Warszawa 2006, s. 488, *Wielka Historia Świata*, t. 11; J. Węgierski, *op. cit.*, s. 11; S. Pempel, *op. cit.*, s. 9; M. Gaklik, *op. cit.*, s. 7; W. Włodarkiewicz, *op. cit.*, s. 58-190.

⁵⁶ B.M. Nieczuja-Ostrowski, *Drogi...*, s. 22.

⁵⁷ C. Brzoza, *op. cit.*, s. 296; M. Gaklik, *op. cit.*, s. 7; W. Włodarkiewicz, *op. cit.*, s. 206.

⁵⁸ B.M. Nieczuja-Ostrowski, *Drogi...*, s. 24; C. Brzoza, *op. cit.*, s. 296-297; M. Gaklik, *op. cit.*, s. 7-8, 20; W. Włodarkiewicz, *op. cit.*, s. 198.

⁵⁹ Bronisław Paklikowski, emerytowany podpułkownik pracujący jako lekarz kolejowy na stanowisku szefa sanitarnego Okręgowej Dyrekcji Kolei Państwowej we Lwowie. Zob.: B.M. Nieczuja-Ostrowski, *Drogi...*, s. 2; A. Wątor, *op. cit.*, s. 17-18.

⁶⁰ B.M. Nieczuja-Ostrowski, *Drogi...*, s. 24. Dnia 30 XII 1939 r. ukazał się dekret o wydaniu paszportów – sowieckich dowodów osobistych. „Akcja paszportyzacji” ułatwiła NKWD zebranie i uzupełnienie informacji o ludności. Osoby posiadające paszport podlegały obowiązkowi służby wojskowej w Armii Czerwonej. Na skutek tej akcji w szeregach Armii Czerwonej znalazło się ok. 150 tys. Polaków. Zob. C. Brzoza, *op. cit.*, s. 296.

⁶¹ B.M. Nieczuja-Ostrowski, *Drogi...*, s. 23; Wbrew warunkom ogłoszonej kapitulacji, niektórzy żołnierze polscy nie ujawnili się, lecz podjęli walkę w konspiracji. Pomimo że 27 IX 1939 r. z rozkazu gen. Michała Karaszewicza-Tokarzewskiego powołano SZP – Służbę Zwycięstwu Polski i skierowano poszczególnych oficerów do tworzenia dowództw wojewódzkich, organizacja ta słabo rozwijała się na terenach okupowanych przez sowietów. Służba Zwycięstwu Polski dysponowała mandatem władz naczelnych RP. Generał Tokarzewski na początku skupił wokół siebie grupkę oficerów, wntczas byli to uczestnicy obrony Warszawy. Komenda SZP została utworzona na wzór przedwojennego Sztabu Głównego Wojska Polskiego. Do końca 1939 r. komendy wojewódzkie powołano w Warszawie, Krakowie, Kielcach, Łodzi i Lublinie. Przystąpiono również do tworzenia siatek wywiadowczych. We Lwowie, głównymi inspiratorami walki podziemnej stały się osoby będące byłymi członkami Obywatelskiego Komitetu Obrony Lwowa. Oprócz nich walkę podjęli żołnierze

pewną ilość broni. Z końcem stycznia 1940 r. skontaktował się z płk. Janem Sokołowskim posługującym się pseudonimem „Trzaska”⁶², komendantem ZWZ Okręgu Lwów⁶³. Organizacja została wcielona do ZWZ Okręgu Lwowskiego, a por. Ostrowski otrzymał nominację na komendanta miasta Lwowa. Już w lutym 1940 r. Polska Organizacja Wojskowa „Lwów” liczyła 11 kompanii konspiracyjnych wojska⁶⁴.

Nowy komendant otoczył się zaufanymi ludźmi i tworzył punkty kontaktowe oraz dowodzenia w miejscach mających nie wzbudzać podejrzeń ówczesnych władz Lwowa. Główny punkt kontaktowy Komendy Miasta znajdował się przy ul. Zybkiewiczza 5, w gabinecie dentystycznym kpt. dr. Gustawa Bruchnalskiego⁶⁵. W tym miejscu przez pewien czas również mieścił się punkt dowodzenia por. Ostrowskiego. Kontakt służbowy z komendantem Okręgu utrzymywano za pośrednictwem głównego łącznika Andrzeja Pachlikowskiego i Andrzeja Sokołowskiego pseud. „Kadet”⁶⁶. Łączność ta nie trwała

działający w podziemnej organizacji wojskowej POWW – Polskiej Organizacji Walki o Wolność. Zostali oni zorganizowani na wzór POW – Polskiej Organizacji Wojskowej przez gen. dyw. w st. spoczynku Mariana Żegotę Januszajtisa pseud. Karpiński. Por.: C. Brzoza, *op. cit.*, s. 302; S. Pempel, *op. cit.*, s. 11.

⁶² Jan Maksymilian Sokołowski herbu „Trzaska”, pseud. Jan, Trzaska, syn Franciszka i Stefanii z domu Fałęckich, ur. 12 X 1895 r. w Warszawie. W sierpniu 1915 r. wstąpił w stopniu kaprała do 1 Brygady Legionów Polskich. W listopadzie 1918 r. w randze podporucznika wstąpił do Wojska Polskiego. Służył w 23 Pułku Piechoty. W styczniu 1927 r. awansowany został do stopnia majora, natomiast w 1937 r. – na podpułkownika. Do 1939 r. odznaczono go następującymi orderami państwowymi: *Virtuti Militari* V Klasy, Krzyżem Walecznych (czterokrotnie) i Krzyżem Niepodległości. Od stycznia 1939 r. przeniesiony został w stan spoczynku i zatrudniony w Polskim Radiu. W momencie wybuchu II wojny światowej powołano go do służby czynnej. Podczas kampanii wrześniowej pełnił funkcję szefa sztabu 35 Dywizji Piechoty (Rezerwowej). Od 11 do 20 IX 1939 r. walczył w obronie Lwowa z wojskami niemieckimi, a 21 IX 1939 r. – z sowieckimi. Po kapitulacji miasta dostał się do niewoli. Po udanej ucieczce wrócił do Lwowa. Pełnił funkcję dowódcy wojewódzkiej Służby Zwycięstwu Polski (SZP) we Lwowie. Od stycznia 1940 r. co najmniej do marca 1940 r. pełnił obowiązki komendanta Obszaru i komendanta Okręgu „Lwów” ZWZ. Od kwietnia 1940 r. do 1941 r. był organizatorem i dowódcą związku niezależnej organizacji wojskowej byłych legionów pod nazwą „Wierni Polsce” i Karpackich Oddziałów Bojowych. W sierpniu 1945 r. został aresztowany przez UBP. Dzięki fałszywemu dokumentom nie rozpoznano go i został skazany na sześć lat więzienia. W październiku 1946 r. objęła go amnestia. Po wyjściu z więzienia zamieszkał we Wrocławiu, gdzie zmarł dnia 13 XI 1986 r. Zob.: A. Lenkiewicz, *op. cit.*; S. Pempel, *op. cit.*, s. 13.

⁶³ A. Lenkiewicz, *op. cit.*, s. 72-77. We Francji 13 XI 1939 r. gen. Władysław Sikorski powołał na terenie okupowanego kraju tajną organizację wojskową o nazwie Związek Walki Zbrojnej (ZWZ). Organizacja ta miała powstać w miejsce SZP. Na stanowisko komendanta głównego powołano gen. Kazimierza Sosnkowskiego pseud. Józef Godziemba. Cały kraj został podzielony na sześć niezależnych od siebie obszarów, jeden z nich stanowił Obszar nr 3 – Lwów. Komendantem Obszaru nr 3 oraz całych ziem polskich, znajdujących się pod okupacją sowiecką został gen. Michał Karaszewicz-Tokarzewski pseud. Torwid. Informacje o utworzeniu ZWZ na terenie Lwowa dotarły do okupowanego miasta 19 XII 1939 r. Dostarczył je kurier Tadeusz Strowski pseud. Turzyma. Natomiast trzy dni później, tj. 22 XII 1939 r. z Warszawy przybył do Lwowa były jego starosta, emisariusz „Tokarz” – mjr Aleksander Alfons Klotz pseud. Niewiarowski. Major Klotz dostarczył rozkazy scalenia organizacji wojskowych na terenie Lwowa w jedną organizację SZP-ZWZ. Komendantem Okręgu ZWZ Lwów został mianowany ppłk Jan Sokołowski pseud. Trzaska. Zob.: C. Brzoza, *op. cit.*, s. 302; S. Pempel, *op. cit.*, s. 16-18; *Wielkie Wojny XX wieku...*, s. 498.

⁶⁴ B.M. Nieczuja-Ostrowski, *Drogi...*, s. 23.

⁶⁵ Kapitan dr Gustaw Bruchnalski pod koniec lutego 1940 r. został aresztowany przez NKWD. Więziony był w Brygidkach i skazany na śmierć. Jednak potem zmieniono mu wyrok śmierci na 10 lat więzienia. Por. *ibidem*.

⁶⁶ Andrzej Jerzy Sokołowski herbu Trzaska, syn Jana Sokołowskiego i Pauliny z domu Czaporowskiej, ur. w marcu 1922 r. Posługiwał się pseudonimem Kadet. Zimą 1940 r. został aresztowany przez

długo ponieważ NKWD na przełomie lutego i marca 1940 r. rozpoczęło aresztowania osób podejrzanych o konspiracyjną działalność. Efektem tych działań było aresztowanie „Kadeta”. Bezpośredni kontakt komendanta Lwowa ze sztabem został spalony i trudno było nawiązać nowy⁶⁷.

Po tych wydarzeniach por. Ostrowski z obawy o swoje życie zaczął się ukrywać. Jak sam wspominał, początkowo mieszkał u stryja swojej żony, Zygmunta Pachlikowskiego, i w tym też czasie zwerbował narzeczonego łączniczki Marii Voelpel, podchor. rez. Leszka Korzeniowskiego, którego mianował swoim łącznikiem. Z powodu licznych rewizji NKWD i zatrzymania szwagra Andrzeja Pachlikowskiego, porucznik co kilka dni zmieniał swoje miejsca pobytu. Najpierw przebywał u rodziny stryjecznego brata swojej żony, Kazimierza i Walerii Pachlikowskich, później u prof. Voelpła. Następnie pewien czas mieszkał w suterenie w jednej z lwowskich willi, u pewnej rodziny kaprała ułanów, którego nazwisko jest nieznane. W kwietniu 1940 r. schronienia udzielili mu przyjaciele dalekiego kuzyna jego żony, Tadeusza Bałtała-Laudańskiego. Wówczas mieszkał w małym pokoiku na poddaszu wielopiętrowej kamienicy⁶⁸.

Ciągłe śledzenie przez enkawudzystów zmuszało go do kontaktowania się z łącznikami w nocy. Jak sam wspominał, w celu zachowania wszelkich środków ostrożności, nosił ubogi strój, okulary i duże wąsy, a idąc specjalnie lekko się kiwał, unikając wojskowego kroku. Bieżących informacji dostarczał mu kuzyn Tadeusz⁶⁹.

Po pewnym czasie por. Ostrowski nawiązał ponowny kontakt z Okręgiem Lwów. Rozpoczął wtedy starania o uzyskanie pomocy finansowej na zapomogi dla rodzin aresztowanych oraz dla zagrożonych aresztowaniem. Od kwatermistrza Okręgu uzyskał obietnicę zrealizowania tychże planów. Niestety, na skutek działań NKWD realizacja pomysłu była niemożliwa⁷⁰.

Po trzech tygodniach ukrywania się przed NKWD i ciągłego zmieniania miejsca pobytu postanowił opuścić Lwów. Dzięki pomocy Bałtała zdobył bilet kolejowy do Białegostoku oraz otrzymał od niego adres wraz z listem polecającym do nieznanego mu plastyka. Przed wyjazdem komendant Ostrowski przekazał dowództwo swojemu zastępcy Stanisławowi Mrozkowi pseud. „Stanisław” i rozkazał mu nawiązać kontakt z Komendą Okręgu. Jak sam wspominał, przed podróżą zmienił swój wygląd, tak aby nie wzbudzać żadnych podejrzeń. Zgolił wąsy i ściął włosy. W celu upodobnienia się do robotnika założył najgorsze ubranie, jakie posiadał. Natomiast do worka zapakował lepszą odzież, którą miał założyć dopiero po stronie niemieckiej⁷¹.

Przyjechawszy do Białegostoku, odszukał poleconego plastyka. Mężczyzna skierował go do swojego kolegi, który go przenocował. Następnego dnia udał się pociągiem do miejscowości Łapy, dokąd dotarł w Wielką Sobotę przed Wielkanocą. Na miejscu spotkał pewną gospodynię, którą poprosił o pomoc. Ze względu na grożące kary, jakie stosowała nowa władza, kobieta jedynie podarowała porucznikowi żyw-

NKWD, lecz w trakcie brutalnego śledztwa nikogo nie wydał. Skazany był na zesłanie do Usy w pobliżu Workuty. Wydostał się stamtąd z armią Władysława Andersa, poległ w bitwie o Monte Casino 12 V 1944 r. Zob. A. Lenkiewicz, *op. cit.*, s. 46, 76.

⁶⁷ *Ibidem*, s. 76.

⁶⁸ B.M. Nieczuja-Ostrowski, *Drogi...*, s. 24-28.

⁶⁹ *Ibidem*, s. 27-28.

⁷⁰ *Ibidem*, s. 26-27.

⁷¹ *Ibidem*, s. 28-29.

ność⁷². W tej sytuacji oficer udał się w dalszą drogę. Szedł tylko nocami wzdłuż toru kolejowego, który prowadził w kierunku granicy. Dzięki życzliwości polskich budników⁷³ i kolejarzy bezpiecznie dotarł do celu. Przekroczywszy granicę, udał się w kierunku miejscowości Ostrów Mazowiecka i stacji Małkinia. Po drodze spotkał polskiego kolejarza, od którego dowiedział się, że pociągi kursują jedynie w kierunku Warszawy, ponieważ w stronę Siedlec wysadzono most. Z tego też powodu udał się do Warszawy pociągiem jadącym o ósmej rano. Bilet kupił, posługując się fałszywym dowodem, wydanym na nazwisko Józef Czackowski. Nim jeszcze pociąg ruszył, por. Ostrowski został zatrzymany przez niemiecką kontrolę pasażerów. Zaistniała sytuacja była spowodowana znalezieniem przy poruczniku kilku rosyjskich kopiejek. Po przesłuchaniu i szczegółowej rewizji został zwolniony. Po latach wspominał, że udało się mu uniknąć aresztowania dzięki znalezionemu w czasie kampanii wrześniowej ryngrafowi, który okazał w czasie kontroli. W jego wspomnieniach czytamy, że niemiecki mundurowy wypuścił go w momencie potwierdzenia, że medalion przedstawia Matkę Boską Częstochowską⁷⁴.

Z Warszawy por. Ostrowski udał się do Krakowa, a stamtąd do Przeworska. W rodzinnym domu, oprócz rodziców i rodzeństwa, zastał żonę i córeczkę. Niestety, i tam nie mógł pozostać długo z powodu zainteresowania jego osobą. Porucznik z obawy przed dekonspiracją udał się do Krakowa⁷⁵.

4. DZIAŁALNOŚĆ W OKRĘGU KRAKÓW ZWZ-AK (1940-1943)

Przybywszy do Krakowa, por. Ostrowski zamieszkał wraz ze swoją żoną, córką Wandą, bratem Zbigniewem i jego żoną w mieszkaniu przy ul. Augustyna Kordeckiego 8, mieszkanie nr 10⁷⁶. Niebawem nawiązał kontakt z majorem Władysławem Galicą pseud. „Bródka”⁷⁷, szefem sztabu Okręgu ZWZ Kraków⁷⁸. W celach konspiracyjnych

⁷² *Ibidem*, s. 30.

⁷³ Budnik – w dawnej Polsce poddany rzemieślnik osiedlony w lasach, głównie wielkiej własności ziemskiej. Zob. *Budnik*, [w:] *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, t. 5, red. H. Zgółkowa, Poznań 1995, s. 274.

⁷⁴ B.M. Nieczuja-Ostrowski, *Drogi...*, s. 31-33.

⁷⁵ *Ibidem*, s. 33.

⁷⁶ *Ibidem*, s. 39; IPN Kr 07/2366, t. 5, s. 129.

⁷⁷ Mjr Władysław Galica pseud. Bródka, Dulęba, Kozica, ur. 20 IX 1900 r. w Chicago. Od 1917 r. był żołnierzem Polskiego Korpusu Posiłkowego. W WP od 1918 r. Przez wiele lat oficer 69. pp, potem 13. pp. Od 1938 r. wykładowca oraz instruktor w Ośrodku Wyszczolenia Rezerw Piechoty w Róźnie. W kampanii wrześniowej 1939 r. pełnił funkcję dowódcy III batalionu 116. pp. Od 1940 r. w ZWZ, w Krakowie pełnił funkcję szefa sztabu okręgu. Po przeniesieniu do Warszawy od 1941 r. był Głównym Inspektorem WSOP pod zmienionym pseudonimem „Poręba”. Aresztowany w 1943 r. i zamordowany. Zob. A. K. Kunert, *Słownik biograficzny konspiracji warszawskiej 1939-1944*, przedm. A. Gieysztor, t. 1, Warszawa 1987, s. 69.

⁷⁸ Okręg ZWZ-AK Kraków wchodził w skład Obszaru nr 4. Od 1941 r. był samodzielnym okręgiem i składał się z ośmiu inspektoratów rejonowych: (1) Inspektorat Kraków, który był podzielony na cztery obwody: Kraków-miasto, Kraków-powiat, Bochnia i Myślenice; (2) Inspektorat Miechów z trzema obwodami: Miechów, Olkusz i Pińczów; (3) Inspektorat Tarnów podzielony został na trzy obwody: Tarnów, Brzesko, Dąbrowa Tarnowska; (4) Inspektorat Nowy Sącz – na cztery obwody: Nowy Sącz, Nowy Targ, Limanowa i Gorlice; (5) Inspektorat Rzeszów – trzy obwody: Rzeszów, Dębica i Kolbuszowa; (6) Inspektorat Mielec podzielony także na trzy obwody: Mielec, Tarnobrzeg oraz Nisko; (7) Inspektorat Przemyśl – na pięć obwodów: Przemyśl, Jarosław, Przeworsk, Łańcut i Dobromil; (8) Inspektorat Jasło, który był podzielony na cztery obwody: Krosno, Brzozów, Jasło

przez cały okres swojego pobytu w mieście posługiwał się fałszywym imieniem i nazwiskiem – Bogdan Czackowski oraz pseudonimami „Bolko” i „Grzmot”⁷⁷⁹.

Pierwszym zadaniem wykonanym przez porucznika w ramach krakowskiego ZWZ było wyciągnięcie dokumentów z zaplombowanego pokoju niejakiego Musiałka. Mężczyzna został aresztowany przez Gestapo, a dyspozycje w tej sprawie wydał Ostrowskiemu mjr Władysław Galica⁸⁰.

Por. Ostrowski z rozkazu mjr. „Bródki” został mianowany w maju 1941 r. na stanowisko oficera broni w sztabie Okręgu Krakowskiego ZWZ. Jeszcze w tym samym roku awansował do stopnia kapitana. Jako oficer broni w sztabie Okręgu Krakowskiego ZWZ sporządzał zestawienia miesięczne broni i amunicji ze wszystkich inspektoratów Okręgu Kraków. Ponadto dbał o zakupywanie i zdobywanie broni. Pełnił nadzór nad podręcznym magazynem broni, który znajdował się na Prądniku Białym koło szpitala. Przewoził również broń w różne punkty kontaktowe do dyspozycji krakowskiego Kedywu⁸¹.

Kpt. Ostrowski sprawdził się na stanowisku zastępcy oficera taktyczno-operacyjnego Zygmunta Szydka pseud. „Wiatr”. Funkcję tę sprawował od października do końca grudnia 1941 r. Do jego nowych obowiązków należało utrzymywanie kontaktów ulicznych z łącznikami inspektoratu, od których otrzymywał meldunki, a następnie przysyłał je przez łączników do szefa sztabu. Podczas swojej pracy w sztabie kpt. Ostrowski bardzo często zmagął się z deficytem broni. Szczególnie odczuwano brak granatów, min, bomb i butelek zapalających. Sytuacja ta doprowadziła do przedsięwzięcia przez kapitana odpowiednich działań. W celu zapobiegania dalszym niedostąkom w uzbrojeniu w 1941 r. kapitan przedstawił w Sztabie Okręgu projekt konspiracyjnej produkcji granatów typu iglicznego. Opracowane wzory zostały przekazane drogą służbową do Komendy Głównej⁸².

Kpt. Ostrowski w 1942 r. zastępował rtm. Z. Szydka pseud. „Wiatr” na stanowisku szefa oddziału taktyczno-operacyjnego Sztabu Okręgu. W tym czasie odebrał on rozkaz z Komendy Głównej, który dotyczył zorganizowania komórki produkcji granatów na terenie Okręgu Kraków⁸³. Kapitan zgłosił się na ochotnika do wykonania zadania. Pomysł ten wywołał poruszenie w sztabie Okręgu. Komendant płk dypl. Zygmunt Miłkowski pseud. „Wrzos”⁸⁴ uważał, że zadanie to jest niemożliwe do zrealizowania na

i Sanok. Podział ten nie był stały, lecz ulegał zmianom w zależności od sytuacji i aktualnego stanu działań wojennych. Okręg Kraków był jednym z największych okręgów ZWZ-AK. Zob. A. Zagórski, *op. cit.*, s. 115-127.

⁷⁹ IPN Kr 07/2366, t. 5, s. 47.

⁸⁰ IPN Kr 452/2, t. 1, s. 232.

⁸¹ IPN Kr 07/2366, t. 5, s. 127.

⁸² Ibidem, s. 47, 129; B.M. Nieczuja-Ostrowski, *Drogi...*, s. 34.

⁸³ Ibidem.

⁸⁴ Ibidem, s. 35; S.M. Jankowski, *op. cit.*, s. 37. Płk dypl. Zygmunt Miłkowski pseud. Denhoff, Wrzos, ur. 1894 r. Od 1915 r. służył w armii rosyjskiej, a od 1917 r. w II Korpusie Polskim na Wschodzie. Od 1918 r. działał w POW i należał do WP. Był absolwentem Wyższej Szkoły Wojennej. Od 1931 r. pełnił funkcję zastępcy dowódcy 3 Pułku Pancernego, od 1934 r. – 14 Pułku Ułanów Jazłowieckich. W 1935 r. został dyrektorem nauk Centrum Wyszkożenia Kawalerii w Grudziądzu. Od 1938 r. był dowódcą 23 Pułku Ułanów Grodzieńskich, funkcję tę pełnił również w czasie kampanii wrześniowej w 1939 r. Od 1939 r. był szefem sztabu i zastępcą komendanta organizacji „Brochwicz”. Od 1940 r. działał w ZWZ-AK, pełnił funkcję oficera Oddziału III Komendy Głównej ZWZ. Od czerwca 1941 r. do listopada 1942 r. był komendantem Okręgu Kraków ZWZ-AK, następnie ponownie inspektorem Komendy Głównej AK. Brał udział w Powstaniu Warszawskim, stał się

terenie Krakowa. Z powodu podzielonych opinii przeprowadzono głosowanie. Dzięki głosom szefa sztabu – płk. Kazimierza Putka pseud. „Gama” i szefa oddziału łączności – rtm. Mieczysława Rakoczego pseud. „Soplica”, plan został zaakceptowany⁸⁵. W wyniku wcześniejszych ustaleń kpt. Ostrowskiemu od sierpnia 1942 r. powierzono organizację i komendę Szefostwa Produkcji Konspiracyjnej Broni Komendy Okręgu Krakowskiego Armii Krajowej. Konspiracyjnej produkcji na terenie Okręgu nadano kryptonim „Ubezpieczalnia”⁸⁶.

Podczas odprawy Głównego Szefostwa Produkcji Konspiracyjnej Broni w Warszawie jesienią 1942 r., kpt. Ostrowski został zapoznany ze szczegółami produkcji granatów o zapalnikach dwóch typów – czasowo-tarciowego⁸⁷ oraz igliczno-uderzeniowego⁸⁸. W „Ubezpieczalni” zapalniki te nosiły kryptonim „jabłek Cz i U”. Ponadto Ostrowski otrzymał rysunki i instrukcje potrzebne do produkcji granatów oraz fotokopie schematów tychże zapalników i po jednym z nich jako wzór. Ułatwiło to składanie elementów granatu w całość. Zapalniki produkowała „Ubezpieczalnia” od jesieni 1942 r. Ze wspomnień kpt. Ostrowskiego wynika, że otrzymane zapalniki przewiózł on w górnych kieszeniach marynarki, jadąc nocnym pociągami z Warszawy do Krakowa. Na miejscu był w niedzielę rano⁸⁹.

W tym samym dniu miało miejsce zdarzenie, które kpt. Ostrowskiemu jako ojcu zapadło głęboko w pamięć. Jego córka Wanda przeszła atak choroby zwanej dyfterytem. Według lekarki, która ją diagnozowała, był to ostatni objaw choroby, zwykle kończący się śmiercią. Na szczęście dziecko wyzdrowiało, a rodzice dostrzegali w tym opatrność Bożą⁹⁰.

Po powrocie z odprawy w Warszawie i zapoznaniu się z materiałami dotyczącymi konspiracyjnej produkcji kpt. Ostrowski rozpoczął organizowanie „Ubezpieczalni”. Swym zasięgiem objęła teren Okręgu AK Kraków i dodatkowo wydzielony Podokręg AK Rzeszów. W związku z tym została podzielona na dwa Inspektoraty techniczne: Wschód, tzw. „U-Wschód” kierowany przez kpt. Władysława Homela pseud. „Lis”, i Zachód, tzw. „U-Zachód” kierowany przez Leopolda Baudischa pseud. „Makar”. Pierwszy Inspektorat Techniczny obejmował swym zasięgiem Podokręg Rzeszów AK, a drugi

organizatorem II rzutu komendy Głównej AK. W sierpniu 1944 r. został mianowany komendantem Obszaru Zachód AK. Został aresztowany i osadzony w obozie koncentracyjnym Mauthausen, gdzie poniósł śmierć 6 VI 1945 r. Zob. A. K. Kunert, *Słownik kadry dowódczej Armii Krajowej*, [w:] *Armia Krajowa. Szkice z dziejów Sił Zbrojnych Polskiego Państwa Podziemnego*, red. K. Komorowski, Warszawa 1999, s. 379.

⁸⁵ B.M. Nieczuja-Ostrowski, *Drogi...*; IPN Kr 07/2366, t. 5, s. 129.

⁸⁶ IPN Kr 07/2366, t. 5, WUSW Kr, Nieczuja-Ostrowski Bolesław i inni, s. 129; IPN Kr 452/2, t. 1, s. 233; Z. Ostrowski, A. Zagórski, *op. cit.*, s. 3-4; K. Satora, *op. cit.*, s. 123; S.M. Jankowski, *op. cit.*, s. 37.

⁸⁷ Więcej informacji na temat konstrukcji granatu tego typu (tzw. „sidolówki”) na stronie internetowej Muzeum Wojska Polskiego: M. Ochman, *Granat „Sidolówka”*, [on-line:] <http://www.muzeumwp.pl/emwpaedia/granat-sidolowka.php>, 17 V 2011.

⁸⁸ B.M. Nieczuja-Ostrowski, *Drogi...*, s. 39; IPN Kr 07/2366, t. 5, s. 129. Więcej o konstrukcji tego typu granatu (tzw. „filipinki”) na stronie internetowej Muzeum Wojska Polskiego: M. Ochman, *Granat „Filipinka”*, [on-line:] <http://www.muzeumwp.pl/emwpaedia/granat-filipinka.php>, 17 V 2011.

⁸⁹ B.M. Nieczuja-Ostrowski, *Drogi...*; IPN Kr 07/2366, t. 5, s. 129.

⁹⁰ B.M. Nieczuja-Ostrowski, *Drogi...*, s. 39-41.

obszar Okręgu Kraków AK. Na terenie tych inspektoratów i miasta Krakowa znajdowało się kilkadziesiąt wytwórni i montowni⁹¹.

Wytwórnie zajmowały się produkcją materiałów wybuchowych, czarnego prochu, tarelek i flaszek zapalających, części składowych granatów i zapalników. W montowniach zajmowano się ostatecznym montażem i ostrzeniem granatów, a także produkcją pistoletów maszynowych i magazynków. W skład „Ubezpieczalni” wchodziły trzy działy produkcyjne: chemiczny (produkcja materiałów wybuchowych, prochu czarnego, tarelek zapalających oraz flaszek zapalających), mechaniczny (w ramach którego pracowało kilka zespołów produkujących przede wszystkim części do granatów ręcznych typu „U” i „Cz”) i montażowy (wchodzący w skład „U-Zachód”, odpowiadał za składanie i uzbrajanie granatów, min, montowanie pistoletów maszynowych oraz przeprowadzanie naprawy broni, dysponował specjalnymi montowniami)⁹².

„Ubezpieczalni” podlegała również służba kwatermistrzowska. Odpowiadała ona za zapewnienie ciągłości produkcji i umożliwienie magazynowania surowca oraz gotowych środków walki, utrzymanie kontaktu pomiędzy magazynami surowca a poszczególnymi wytwórniami lub montowniami. Ponadto zabezpieczała dostawy butelek zapalających i granatów do jednostek bojowych i magazynów w terenie. Kpt. Ostrowski powierzył kierownictwo nad służbą kwatermistrzowską swojemu bratu Zbigniewowi pseud. „Zabój”⁹³. Kwatermistrzostwo zostało podzielone na sekcje. Pierwsza, transportowo-ubezpieczeniowa, odpowiadała za transport gotowych granatów z krakowskich montowni do magazynów. Dowództwo powierzono Zygmuntowi Głowickiemu pseud. „Flora”. Druga sekcja, kuriersko-transportowa, zajmowała się głównie transportem splotek detonujących i wzorców produkcyjnych. Odpowiadali za to Stanisław Wachowski pseud. „Jurand”, Leonard Wiklicki pseud. „Leopard” i Bolesław Moniak. Istniała sekcja odpowiadająca za patrol bojowy i wykonywała ona szczególnie trudne zadania, do których należała osłona wytwórni, transportu, sztabu itp. Funkcję jej dowódcy kpt. Ostrowski powierzył Antoniemu Żelazo pseud. „Sęp”. Sekcja żywnościowa dbała o zaopatrywanie żołnierzy wytwórni krakowskich w trudne do zdobycia produkty żywnościowe⁹⁴.

Szef „Ubezpieczalni” powierzył stanowisko kierownika gospodarczego swojemu bratu Zbigniewowi Ostrowskiemu. Zajmował się on zakupywaniem materiałów potrzebnych do produkcji. Dzięki niemu kpt. Bolesław Ostrowski poznał w czerwcu 1942 r. Juliana Schustera pseud. „Wir”, którego mianował kierownikiem działu chemicznego⁹⁵. Żona Schustera, która była kustoszem Muzeum Narodowego w Krakowie, prowadziła w pracowni konserwacji obrazów wraz z mgr Ireną Bobrowską punkt i skrzynkę kontaktową „Ubezpieczalni”⁹⁶. „Wir” spotkał się w sierpniu 1942 r. z przybyłym z Warszawy technologiem, który zapoznał go ze wszystkimi sprawami dotyczącymi produkcji materiału wybuchowego – szedytu i wytwarzania tarelek. W dniu 1 grudnia 1942 r. w sklepie przy ul. Długiej 66 przeprowadzono pierwsze szkolenie dotyczące produkcji szedytu.

⁹¹ S.M. Jankowski, *op. cit.*, s. 32; *Ubezpieczalnia*, [w:] *Encyklopedia Krakowa*, red. prowadzący A.H. Stachowski, Kraków 2000, s. 1017; Z. Ostrowski, A. Zagórski, *op. cit.*, s. 3.

⁹² B.M. Nieczuja-Ostrowski, *Ubezpieczalnia*, s. 41; S.M. Jankowski, *op. cit.*, s. 33, 50.

⁹³ S.M. Jankowski, *op. cit.*, s. 38; Z. Ostrowski, A. Zagórski, *op. cit.*, s. 3.

⁹⁴ B.M. Nieczuja-Ostrowski, *Ubezpieczalnia*, s. 39.

⁹⁵ IPN Kr 07/2366, t. 5, WUSW Kr, Nieczuja-Ostrowski Bolesław i inni, s. 130; B.M. Nieczuja-Ostrowski, *Drogi...*, s. 35; K. Satora, *op. cit.*, s. 123; S.M. Jankowski, *op. cit.*, s. 35-36.

⁹⁶ B.M. Nieczuja-Ostrowski, *Ubezpieczalnia*; S.M. Jankowski, *op. cit.*, s. 45.

Kurs prowadził instruktor KG AK por. Jerzy Szypowski, pseud. „Jerzy”. Uczestniczący w nim zespół złożony z: kpt. Bolesława Ostrowskiego pseud. „Grzmoł”, Juliana Schustera pseud. „Wir”, Zbigniewa Ostrowskiego pseud. „Zabój” i Tadeusza Mazurka pseud. „Czwałga” wyprodukował pierwsze kilogramy szedytu. Datę 1 grudnia 1942 r. przyjmuje się jako faktyczne rozpoczęcie działalności krakowskiej „Ubezpieczalni”⁹⁷.

W styczniu 1943 r. odbyła się jedna z pierwszych narad, w czasie której zdecydowano, że będzie stosowana zasada „unikania wszelkich gwałtownych sposobów (a w szczególności akcji bojowych) w celu zdobycia zaopatrzenia”. W tym celu wykorzystywano bałagan, jaki panował w różnych niemieckich instytucjach i zakładach przemysłowych GG⁹⁸.

Z polecenia kpt. Ostrowskiego w pierwszej kolejności zajęto się produkcją „jabłek U”. Ich produkcję powierzył zwerbowanemu przez siebie technikowi z fabryki „Kabel” w Krakowie – Leopoldowi Szewczykowi pseud. „Koldek”⁹⁹. Ponadto zlecił mu zorganizowanie małego zespołu (tzw. „komórki”) w ramach działu mechanicznego, którego zadaniem było robienie części do granatów „U”. Stworzony przez Szewczyka zespół pracował w fabryce „Kabel”, była to jedna z montowni na terenie okupowanego Krakowa¹⁰⁰. Z rozkazu kpt. Ostrowskiego członkowie „Ubezpieczalni” zorganizowali we własnym zakresie drugą komórkę – odlewnię korpusów do zapalników „jabłek Cz”. Mieściła się ona przy ul. Urzędniczej 241 i kierował nią Zygmunt Głowicki „Flor”¹⁰¹.

Szef „Ubezpieczalni” ulokował wszystkie wytwórnie chemiczne w Krakowie. Szedyt, który powstawał głównie z przecieranego przez sita do mąłkości chloranu potasu, 6% parafiny i 4% wazeliny¹⁰², produkowano w specjalnie utworzonych w tym celu wytwórniach. Znajdowały się one w domach należących do członków krakowskiego podziemia. Było ich sześć: wytwórnia nr 1 w mieszkaniu Schustera przy ul. Siemiradzkiego 33 w mieszkaniu nr 4, prawie naprzeciw wejścia do komendy policji niemieckiej; wytwórnia nr 2 przy ul. Zalewskiego 32 w mieszkaniu dr. Edmunda Mnicha pseud. „Okruch”; nr 3 znajdowała się w zakładzie ogrodniczym Andrzeja Kawalca pseud. „Józko” przy ul. Łokietka 28; nr 4, którą zorganizował „Zabój”, powstała przy ul. Dietla 51; nr 5 była większą wytwórnią znajdującą się w firmie „Hydraulik” przy ul. Paulińskiej 28 (działała ona również jako montownia nr 4); wytwórnia nr 6 mieściła się przy ul. Augustyna Kordeckiego 8/10 w mieszkaniu kpt. Ostrowskiego, na czwartym piętrze, gdzie utworzono także główną skrzynkę pocztowo-konspiracyjną „Ubezpieczalni”¹⁰³.

„Grzmoł” ulokował również w Krakowie wytwórnie tarelek zapalających, które były niezbędne do produkcji granatów typu „Cz”. Fabryk tych było siedem: nr 1 mieściła się w mieszkaniu Zdzisława Witteka pseud. „Zdzisław” i mgr Krystyny Wittek pseud. „Krystyna” przy ul. Królowej Jadwigi 25; nr 2 w mieszkaniu Władysławy Nawratilowej pseud. „Władysława” przy ul. Krzywej 10; kolejna (nr 3) w mieszkaniu Kazimierza Sołtykowskiego pseud. „Kazimierz” przy ul. Kremerowskiej 12; wytwórnia nr 4 znajdo-

⁹⁷ B.M. Nieczuja-Ostrowski, *Ubezpieczalnia*; S.M. Jankowski, *op. cit.*, s. 37.

⁹⁸ S.M. Jankowski, *op. cit.*, s. 39-41; B.M. Nieczuja-Ostrowski, *Ubezpieczalnia*, s. 42-46.

⁹⁹ IPN Kr 07/2366, t. 5, s. 79.

¹⁰⁰ Ibidem, s. 87; B.M. Nieczuja-Ostrowski, *Ubezpieczalnia*, s. 41.

¹⁰¹ IPN Kr 07/2366, t. 5, s. 131; B.M. Nieczuja-Ostrowski, *Ubezpieczalnia*.

¹⁰² IPN Kr 07/2366, t. 5, s. 71.

¹⁰³ Ibidem, s. 71, 130-131; B.M. Nieczuja-Ostrowski, *Drogi...*, s. 35; idem, *Ubezpieczalnia*, s. 40; K. Satora, *op. cit.*, s. 123; S.M. Jankowski, *op. cit.*, s. 35, 37.

wała się w mieszkaniu Anny Dutczyńskiej pseud. „Anna” przy ul. Wenecja 10; fabrykę nr 5 umieszczono w mieszkaniu Tadeusza Iskrzyckiego pseud. „Tadeusz II” przy ul. Starowiślniej 32; następna (nr 6) znajdowała się przy ul. Siemiradzkiego 15 w lokalu firmy „Szpinak”; zaś wytwórnia nr 7 powstała w mieszkaniu sióstr Bochnak: Marii pseud. Maria i Bronisławy pseud. „Beba” przy ul. Kalwaryjskiej na Podgórze¹⁰⁴.

Oprócz wytwórni szedytu i tarek zapalających, zorganizowano też wytwórnię butelek zapalających w Hucie Szkła „Prądniczanka” na Prądniku w Krakowie. Butelki zapalające przeznaczone były do akcji dywersyjnych i walki z wozami pancernymi. Przed przystąpieniem do ich wyrobu opracowano specjalną technologię. Nim kpt. Ostrowski wyraził zgodę na produkcję w maju 1943 r., przeprowadzono zebranie organizacyjne. Ustalono na nim zasady i formę montażu oraz omówiono sprawę transportu surowców i odbioru gotowych butelek. Po udanych pierwszych próbach, we wrześniu tegoż roku przystąpiono do produkcji¹⁰⁵.

Wytworzone butelki przechowywano w oddzielnych pomieszczeniach na terenie magazynu huty. Ponadto w jednej z jego części wyrabiano opaski zapalające i napełniano butelki benzyną oraz kwasem siarkowym. W celu niedoprowadzenia do dekonspiracji pomieszczenia te były znane tylko osobom wtajemniczonym w konspiracyjną produkcję¹⁰⁶.

Dział montażowy odpowiadał za składanie granatów, montowanych z dostarczonego wcześniej, gotowego materiału wybuchowego oraz pozostałych części składowych. Praca ta odbywała się w specjalnych warsztatach, tzw. montowniach¹⁰⁷. Na terenie Krakowa kpt. Ostrowski pseud. „Grzmot” umieścił ich pięć. Montownia nr 1 powstała na pierwszym piętrze w pomieszczeniach firmy „Oros” przy ul. Świętokrzyskiej 8. Była ona doświadczalną montownią granatów, której kierownikiem został zastępca do spraw technicznych „Grzmota” – Leon Daroszewski pseud. „Andrzej”. W montowni tej, oprócz podkomendnych, pracowały także osoby z kierownictwa „Ubezpieczalni”: kpt. Ostrowski, jego brat Zbigniew „Zabój”, Julian Schuster „Wir”, Antoni Daroszewski „Stefan”, Leszek Gilowski „Kazik”, Leopold Baudisch „Makar”, „Wiktor”, Tadeusz Mazurek „Czwałga” i Leonard Nowowiejski¹⁰⁸. Montownia zapalników nr 2 powstała w miejscowości Tonie pod Krakowem w zabudowaniach gospodarczych braci Kłysów. Do montowni tej transportowano zapalniki z odlewni na Azorach. Rezerwowa montownia nr 3 znajdowała się w składzie węgla przy ul. Oboźnej 19 w Krakowie¹⁰⁹. Kolejna powstała we wspomnianej już wcześniej wytwórni nr 5, tj. w przedsiębiorstwie „Hydraulik” przy ul. Paulińskiej 28. Kierownictwo montowni nr 4 powierzono osobie o pseudonimie „Drańc”¹¹⁰. Przy ul. Mogiłskiej 97 kpt. Ostrowski umieścił największą montownię nr 5. Mieściła się ona w warsztatach samochodowych przedsiębiorstwa „Dom Handlowy” Spychalskiego i Jakubowskiego¹¹¹. Na stanowisko organizatora i kierownika mianowano

¹⁰⁴ B.M. Nieczuja-Ostrowski, *Ubezpieczalnia*, s. 40-41; S.M. Jankowski, *op. cit.*, s. 47.

¹⁰⁵ B.M. Nieczuja-Ostrowski, *Drogi...*, s. 41; S.M. Jankowski, *op. cit.*, s. 47-49.

¹⁰⁶ S.M. Jankowski, *op. cit.*, s. 49.

¹⁰⁷ IPN Kr 07/2366, t. 5, s. 71.

¹⁰⁸ Ibidem; B.M. Nieczuja-Ostrowski, *Ubezpieczalnia*, s. 42.

¹⁰⁹ S.M. Jankowski, *op. cit.*, s. 54-56; B.M. Nieczuja-Ostrowski, *Ubezpieczalnia*, s. 44.

¹¹⁰ B.M. Nieczuja-Ostrowski, *Ubezpieczalnia*, s. 43; S. M. Jankowski, *op. cit.*, s. 52.

¹¹¹ B.M. Nieczuja-Ostrowski, *Ubezpieczalnia*, s. 43; S. M. Jankowski, *op. cit.*, s. 58; J. Ślaski, *Bitwa; Fundament*, Warszawa 1985, s. 257, *Polska walcząca (1939-1945)*, t. 2.

współwłaściciela tegoż przedsiębiorstwa – oficera rezerwy broni pancernej inż. Leona Jakubowskiego. Ponadto skład kierownictwa montowni tworzyli drugi współwłaściciel Jerzy Sypniewski pseud. „Czerny”, „Sikorski”, który pełnił funkcję zastępcy, i „Dudek” odpowiadający za sprawy techniczne i zaopatrzenie materiałowe¹¹². Montownia nr 5 produkowała nie tylko granaty. Na przełomie grudnia 1942 r. i stycznia 1943 r. stworzono pierwsze prototypy pistoletów maszynowych („stenów”), a pełna ich produkcja ruszyła w połowie 1943 r.¹¹³ Istotną rzeczą było to, że na początku marca 1943 r. w „Domu Handlowym” zaczęto produkować korpusy lub całe granaty ręczne i zapalniki do granatów. Od maja do lipca tegoż roku dostarczono do Inspektoratu Rejonowego AK Miechów kilkadziesiąt sztuk „stenów”. Było to możliwe dzięki specjalnym dokumentom i zezwoleniom, jakie właściciele „Domu Handlowego” otrzymali od niemieckiego okupanta. Ponadto Antoni Daroszewski pseud. Stefan wykonywał fałszywe dokumenty, w większości dla poszczególnych żołnierzy AK¹¹⁴. Łącznie warsztaty zatrudniały ok. 80 pracowników, a w konspiracyjnej produkcji ok. 35¹¹⁵.

Przy ul. Grzegórzeckiej 69 mieściły się krakowskie Zakłady Zieleniewskiego, które także współpracowały z konspiracyjnymi fabrykami broni wchodzącymi w skład „Ubezpieczalni”¹¹⁶. Pracownicy Zakładów działający w szeregach AK dostarczali specjalną stal oraz inne surowce potrzebne do produkcji broni¹¹⁷. Warto w tym miejscu wspomnieć, że niemiecki okupant kilkakrotnie natrafił na konspiracyjną działalność w Zakładach Zieleniewskiego, co wiązało się z represjami wobec pracowników. Kilkunastu zginęło w obozach koncentracyjnych lub niemieckich katowniach, a tylko niektórzy ocalili i wrócili do pracy. W dniu 15 stycznia 1945 r. w Krakowie na Dąbiu została przeprowadzona masowa egzekucja, w czasie której zginęło 79 osób, w tym pracownicy

¹¹² S.M. Jankowski, *op. cit.*, s. 88-89.

¹¹³ K. Satora, *op. cit.*, s. 123. Więcej na temat „stena” zob.: *Encyklopedia broni: 7000 lat historii uzbrojenia*, red. D. Harding, przeł. z j. niem. J. Bańbor, T. Nowakowski, oprac. nauk. S. Torzecki, Warszawa 1995, s. 148; K. Satora, *op. cit.*, s. 51-60.

¹¹⁴ S.M. Jankowski, *op. cit.*, s. 85, 99, 133.

¹¹⁵ Lista nazwisk osób wchodzących w skład załogi montowni nr 5, znajdująca się w publikacji S.M. Jankowskiego: Stefan Bilczewski – monter, Edmund Czapczyk „Obój” – kierowca, zastępca „Dudka”, Jan Galica „Kurek” – ślusarz, Józef Gniadek – kierowca monter, Franciszek Kos – rezerwowo kierowca, Michał Kresło „Górski” – kierowca, Karol Lang albo Paweł Sikora „Kolejarz”, „Kowalik” – monter, elektryk, Bronisław Lasoń – mechanik-kierowca, Zygmunt Lasoń – ślusarz, Wiktor Lepczyński albo Wiesław Szafrąński „Lis” – magazynier, Adam Markiewicz „Długi” – ślusarz, Walenty Martyka – rezerwowo kierowca, Józef Nowak – tokarz, Zbigniew Oskarbski „Kalina” – mechanik, kierowca, Aleksander Rosiek „Czarnota” – kierowca pomocniczy, Augustyn Samborski „Wrona” – tokarz, Edward Siekiera albo Tadeusz Tomaszewski „Śliwa” – ślusarz, monter, Lucjan Sowiński „Bimbo” – monter, Konrad Suliga „Dziadek” – monter, Stefan Szpyt – majster, mechanik, Marian Tokarz „Broniewski” – majster mechanik, Adam Tomeczyk – tokarz. Zob. S.M. Jankowski, *op. cit.*, s. 90-91.

¹¹⁶ W Zakładach Zieleniewskiego w Krakowie już w 1939 r. powstały komórki Organizacji Orła Białego (OOB). Ich założycielem na terenie Krakowa był por. inż. Albin Hausner pseud. Dornbach. W późniejszym czasie OOB weszła w skład Związku Odwetu (ZO). W zakładach placówkę ZO organizowali: por. Albin Hausner, chor. Janusz Kostecki pseud. Żywioł, Ryszard Chudoba, inż. Karol Kurał, inż. Czesław Kaleta pseud. Roman, inż. Józef Baran. Zakłady Zieleniewskiego w 1942 r. zatrudniały 1300 robotników. Zob. P. Matusak, *Ruch oporu w przemyśle wojennym okupanta hitlerowskiego na ziemiach polskich w latach 1939-1945*, Warszawa 1983, s. 270; K. Satora, *op. cit.*, s. 134; S.M. Jankowski, *op. cit.*, s. 112.

¹¹⁷ *Ubezpieczalnia*, [w:] *Encyklopedia Krakowa*, s. 1017.

Zakładów. Lista ofiar wśród pracowników z lat 1939-1945 obejmuje 37 członków załogi, którzy zginęli z rąk okupanta¹¹⁸.

Istotną rolę w funkcjonowaniu „Ubezpieczalni” pełniły także „meliny” i magazyny, w których przechowywano surowce. „Meliny” te pełniły także funkcję przejściowych składów wyprodukowanych granatów, części oraz innych materiałów. Z rozkazu kpt. Ostrowskiego ich organizacją zajął się Zbigniew Ostrowski „Zabój”. W Krakowie przy ul. Łokietka 28 powstał największy magazyn surowców. Podręczny magazyn działu chemicznego umieszczono przy ul. Mikołajskiej 24 w lokalu wynajmowanym u Julii Lisowskiej. Kolejny magazyn, umiejscowiony w przedsiębiorstwie „Hydraulik” przy ul. Lea, pełnił funkcję większego składu chloranu. Znajdował się w pomieszczeniach magazynowych jednego z bloków, które wybudowali Niemcy oraz zamieszkiwali pracownicy niemieckiej administracji¹¹⁹. Trzy magazyny przejściowe umieszczono w Krakowie w wytwórni soków przy ulicy św. Tomasza 16, w punkcie usługowym pralni i fabryki „Błękit” przy ul. Długiej 66 oraz w sklepie artykułów gospodarczych „Sprzęt” przy Placu Nowym. Kolejne dwa magazyny znajdowały się w budynkach przy ulicy Świętokrzyskiej 14 i przy ul. Wita Stwosza 22¹²⁰.

Z polecenia szefa „Ubezpieczalni” montownie zorganizowano także w Inspektoratach Technicznych „Wschód” i „Zachód”. W celu zachowania konspiracji kpt. Ostrowski wydał specjalne instrukcje dla inspektorów. W swych wytycznych szczególną uwagę zwrócił na wybór odpowiednich ludzi i miejsc na montownie, a także na sprawę kontroli i nadzoru technicznego oraz sposobu uczenia montowania granatów. „Grzmot” na stanowisko kierownika montowni oraz inspektora kontroli na terenie „U-Wschód” mianował Władysława Homela pseud. „Lis”, a „U-Zachód” – Leopolda Baudischa pseud. „Makar”. Inspektorom technicznym podlegały montownie działające w ramach konspiracyjnych terenowych jednostek liniowych, tj. Rejonowych Inspektoratów i Obwodów. Każdy Inspektorat Rejonowy posiadał od dwóch do trzech montowni, które podporządkowane były inspektorom rejonowym. Z kolei ich zorganizowanie powierzono inspektorom technicznym „Ubezpieczalni”¹²¹.

W Inspektoracie Technicznym Wschód zorganizowano sześć montowni. Pierwsza, za którą odpowiadała – „Topola”, znajdowała się we wsi Rakszawa koło Łańcuta. Druga – w Trzcianie koło Rzeszowa, kierował nią oficer produkcji „Lipień”. Trzecia montownia o kryptonimie „Wschód” powstała w Sędziszowie Małopolskim, ale z powodu pożaru, jaki tam wybuchł, nie rozpoczęła swojej produkcji. Kolejna znajdowała się w Jarosławiu w domu „Jawora”, który był jej kierownikiem, piąta zaś w Rudniku nad Sanem w mieszkaniu kierownika Władysława Patronowicza pseud. „Władysław”. W Rzeszowie powstała ostatnia montownia, która w dość krótkim czasie zajęła się fabrykacją i montażem pistoletów maszynowych marki „sten” oraz produkcją magazynków do nich¹²².

Inspektorat technicznych „U-Zachód” posiadał od jednej do trzech montowni w każdym ze swych Inspektoratów Rejonowych w Krakowie, Tarnowie, Nowym Sączu

¹¹⁸ S.M. Jankowski, *op. cit.*, s. 122-123.

¹¹⁹ *Ibidem*, s. 43-44.

¹²⁰ B.M. Nieczuja-Ostrowski, *Ubezpieczalnia*, s. 49; S.M. Jankowski, *op. cit.*, s. 44.

¹²¹ IPN Kr 07/2366, t. 5, s. 132; B.M. Nieczuja-Ostrowski, *Ubezpieczalnia*, s. 44; Z. Ostrowski, A. Zagórski, *op. cit.*, s. 4.

¹²² B.M. Nieczuja-Ostrowski, *Ubezpieczalnia*, s. 44-45; Z. Ostrowski, A. Zagórski, *op. cit.*, s. 3-4.

i Miechowie. Poniżej przedstawiono tylko pięć montowni, na temat których dane posiadał szef „Ubezpieczalni”¹²³.

Według informacji kpt. Ostrowskiego, montownia „Zachód” nr 1 powstała w Piotrkowicach Wielkich koło Proszowic. Mieściła się w młynie rodziny Smitkowskich, a kierownikiem jej był pchor. Bogdan Smitkowski pseud. „Mat”. Montownia nr 2 znajdowała się w Kielcach, w majątku pozostającym pod zarządem niemieckim. Funkcję kierownika pełnił w niej Jan Semko pseud. „Bałtyk”. W okolicach Kacic powstała montownia nr 3. Koło Krakowa w Myślenicach w tamtejszym młynie i tartaku zorganizowano montownię nr 4, której kierownikiem mianowano Zyndrama Hołuja. Ostatnia montownia nr 5, na temat której dane posiadał kpt. Ostrowski, znajdowała się w Tarnowie przy ul. Lipowej¹²⁴.

Oprócz ostatecznego montażu, ostrzenia granatów i produkcji pistoletów maszynowych oraz wytwarzania magazynków, w montowniach przeprowadzano także montaż min. Produkowano je z pięciolitrowych baniek po oleju samochodowym, szedytu i zapalników czasowo-tarciowych plus jeden zapasowy. W czasie transportu zapalniki przewożono oddzielnie¹²⁵.

Przy produkcji granatów istotnym elementem były spłonki, których nie wytwarzano w „Ubezpieczalni”. Otrzymywanie ich było bardzo niebezpieczne i wymagało specjalnych warunków oraz fachowców z dziedziny pirotechniki. Dlatego też brakujące części przewożono przez specjalnych kurierów z Warszawy do „Ubezpieczalni” w Krakowie¹²⁶. Pierwsza partia wyprodukowanych spłonek została przewieziona na przełomie czerwca i lipca 1943 r. przez kpt. Ostrowskiego i jego podkomendnego Stanisława Wachowicza pseud. „Jurand”. Mężczyźni w tym czasie brali udział w odprawie produkcyjnej, która została zorganizowana w Warszawie przez „Bernarda”, szefa Głównego Szefostwa Produkcji Konspiracji Broni¹²⁷.

Wiosną 1943 r. w Grocie Twardowskiego na Krzemionkach w Krakowie przeprowadzono pomyślne próby na granatach. Obecny tam kpt. Ostrowski, który wraz z „Makarem” testował granaty „U”, a ze swoim bratem Zbigniewem przeprowadzał testy tzw. jabłek „Cz”. Po udanych testach przystąpiono do pełnej produkcji w montowniach rozrzuconych na terenie całego „Kamienia”¹²⁸. Do 1943 r. wyprodukowano ok. 100 tys. granatów ręcznych, ok. 10 ton szedytu, ponad 5 tys. butelek zapalających, ok. 100 min oraz ponad 100 kilogramów ładunków saperskich¹²⁹.

Szef „Ubezpieczalni” otrzymał w połowie 1943 r. polecenie od Komendy Głównej AK, aby rozpocząć przygotowywanie do produkcji seryjnych pistoletów maszynowych typu „sten”. Kpt. Ostrowski nie nadzorował już ich wytwarzania, ponieważ od września 1943 r. z rozkazu Komendanta Okręgu Kraków płk. Józefa Spychalskiego pseud. „Luty”¹³⁰ przekazał szefostwo produkcji swojemu następcy inż. Leonowi Daroszewskiemu pseud. „Andrzej”.

¹²³ B.M. Nieczuja-Ostrowski, *Ubezpieczalnia*, s. 45-46.

¹²⁴ *Ibidem*.

¹²⁵ *Ibidem*, s. 46.

¹²⁶ Idem, *Drogi...*, s. 35.

¹²⁷ IPN Kr 07/2366, t. 5, s. 129; B.M. Nieczuja-Ostrowski, *Drogi...*, s. 35-38.

¹²⁸ IPN Kr 07/2366, t. 5, s. 132; B.M. Nieczuja-Ostrowski, *Drogi...*, s. 35; idem, *Ubezpieczalnia*, s. 42; S.M. Jankowski, *op. cit.*, s. 51.

¹²⁹ B.M. Nieczuja-Ostrowski, *Ubezpieczalnia*, s. 51.

¹³⁰ Płk dypl. Józef Spychalski pseud. Grudzień, Luty, Socha, Ścibór, ur. 19 III 1898 r. w Łodzi. Od 1915 r. członek POW, a od 1918 r. w WP. W 1933 r. został wykładowcą taktyki na kursie unifikacyj-

Na przełomie kwietnia i maja 1944 r., w związku z prowadzonymi przez Niemców aresztowaniami, „Ubezpieczalnia” zaprzestała działalności¹³¹.

Komendant Okręgu Kraków płk Józef Spychalski w sierpniu 1943 r. odznaczył kpt. Ostrowskiego Złotym Krzyżem z Mieczami i nadał mu stopień majora. Nominację tę Ostrowski otrzymał za osiągnięcia w „Ubezpieczalni”. Ponadto został mianowany Komendantem Inspektoratu Miechów, a funkcję tę przejął 15 września 1943 r.¹³²

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne:

1. Instytut Pamięci Narodowej, Biuro Udostępniania i Archiwizacji Dokumentów w Warszawie [IPN BU]:

01236/500, Karta informacyjna IPN w Warszawie: Bolesław Nieczuja-Ostrowski, Kazimierz Pawłowski.

1558/273, Karta informacyjna: Armia Krajowa, Okręg Kraków, Inspektorat Miechów, 106 DP, Dowódca „Bolko” – Bolesław Michał Nieczuja-Ostrowski, Kadry, awanse, akcje zbrojne, ewidencja, rabunki, stosunek AK do NSZ i PPR, szkolenia, łączność, sądy.

1558/274, Karta informacyjna: Kadry, awanse, aprowizacja, kwatermistrzostwo, akcja „Burza”, przestępczość, żandarmeria polowa WSS, rozkazy, instrukcje, korespondencja, meldunki, szkice.

1558/275, Karta informacyjna: Armia Krajowa, Okręg Kraków, Inspektorat Miechów.

1558/277; 1558/278; 1558/279, Karta informacyjna: Armia Krajowa, Okręg Kraków.

1558/433, Karta informacyjna: Inspektor Rejonowy „Bolko” (Bolesław Michał Nieczuja-Ostrowski), Rozkazy tajne, operacyjne i specjalne.

1558/437, Karta informacyjna: Inspektorat Rejonowy „Bolko”, Meldunki sytuacyjne 07.1944-01.1945.

2. Instytut Pamięci Narodowej w Gdańsku [IPN Gd]:

0046/164, t. 2, WUBP Gdańsk: Sprawozdania miesięczne PUBP w Elblągu za lata 1948-1951.

0046/77, t. 1, WUBP Gdańsk: Sprawozdania Wydziału III WUBP w Gdańsku 1946-50.

0046/88, t. 1, WUBP Gdańsk: Sprawozdania z prac Wydziału Śledczego WUBP w Gdańsku.

3. Instytut Pamięci Narodowej w Krakowie [IPN Kr]:

00142, Kartoteka Ogólnoinformacyjna WUSW w Krakowie, Tarnowie, Nowym Sączu.

093, Kartoteka opracowań faktograficznych band i nielegalnych organizacji KWMO.

nym w Centrum Wyszkożenia Piechoty w Rembertowie. Od 1934 r. dowódca batalionu 55 pp, a od 1938 r. batalionu stołecznego. W czasie kampanii wrześniowej w 1939 r. bronił Warszawy, wstąpił do SZP. Od października 1939 r. do czerwca 1940 r. pełnił funkcję komendanta Okręgu Lublin SZP-ZWZ. Od października do 17 XI 1939 r. był komendantem Obszaru Białystok i jednocześnie komendantem Okręgu Białystok. Inspektor Komendy Głównej ZWZ. Został aresztowany przez NKWD 17 XI 1940 r. Od 1941 r. w Armii Polskiej w ZSRS, następnie w Sztapie Naczelnego Wodza w Londynie. Jako cichociemny został zrzucony do kraju w nocy z 30 na 31 III 1942 r. Mianowany inspektorem Komendy Głównej AK, od września 1942 r. Komendant Okręgu Kraków AK. Dnia 24 III 1944 r. został aresztowany przez Gestapo w Krakowie. Zamordowano go w nieznanych okolicznościach. Zob. A.K. Kunert, *Słownik kadry dowódczej...*, s. 411.

¹³¹ IPN Kr 07/2366, t. 5, s. 79, 130, 132.

¹³² Ibidem, s. 132.

- 075/16, t. 1-3, cz. 1-3, Komenda Wojewódzka Milicji Obywatelskiej w Krakowie: AK 106 Dywizja „Tysiąca” pod dowództwem „Bolko” krypt. „Omega”.
- 452/2, t. 1, Prokuratura Wojewódzka w Krakowie: Akta sprawy przeciwko Bolesławowi Nieczui-Ostrowskiemu i innym.
- 452/2, t. 2, Prokuratura Wojewódzka w Krakowie. Akta sprawy przeciwko Bolesławowi Nieczui-Ostrowskiemu i innym, Akt oskarżenia, teksty mów prokuratora, zawiadomienia, meldunki.
- 452/2, t. 3, Prokuratura Wojewódzka w Krakowie: Teczka zawierająca dokumentację do sprawy przeciwko Bolesławowi Nieczui-Ostrowskiemu i innym, Odpisy z archiwum 106 DP AK, protokoły przesłuchań świadków, broszura dot. działalności PPR, meldunki, akty oskarżenia.
- 139/28, Środowisko Żołnierzy Kedywu Krakowskiego Okręgu Armii Krajowej i Samodzielnego Baonu Partyzanckiego „Skala” AK, Materiały osób spoza Środowiska: Kazimierz Cimocho-wicz ps. Ken; Wincenty Hein; Wacław Kruszewski; Bolesław Nieczuja-Ostrowski ps. Bolko, Tysiąc, Mieczysław Rozmus, Bolesław Wójcik.
- 111/2364, Wojskowa Prokuratura Rejonowa w Krakowie: Michał Ostrowski s. Michała, Bronisława Ostrowska c. Bronisława, Tadeusz Koterwa s. Marcina, Mieczysław Ślązak s. Andrzeja, Władysław Gaj s. Andrzeja, Stanisław Pałka s. Jana, Juliusz Słupik s. Piotra, Edward Ozdba s. Jana, b. członkowie 106 dywizji AK podejrzani o współpracę z okupantem drogą likwidacji członków lewicowych organizacji konspiracyjnych (art. 1 Dekr. z 31.08.1944: O wymiarze kary dla faszystowsko-hitlerowskich zbrodniarzy).
- 07/2366, t. 1-18, Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Krakowie: Nieczuja-Ostrowski Bolesław i inni.
- 07/1584, t. 1-3, Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Krakowie: Żakowski Wiesław.
- 00195/9, Zapis z kserokopii dziennika archiwalnego b. WSUS w Krakowie dział III.
- 010/10113, t. 1-2, Zbigniew Ostrowski.

Źródła drukowane:

- Nieczuja-Ostrowski Bolesław Michał, *Drogi Miłości Bożej*, Kraków 1994.
- Nieczuja-Ostrowski Bolesław Michał, *Rzeczpospolita Partyzancka. Inspektorat „Maria” w walce*, Warszawa 1991.
- Nieczuja-Ostrowski Bolesław Michał, *Ubezpieczalnia*, „Życie i Myśl” R. 50, 1965, nr 7/8, s. 37-51.
- Ostrowski Zbigniew, Zagórski Andrzej, *Kryptonim „Ubezpieczalnia-Wschód”*, „Dziennik Polski” R. 22, 1966, nr 272, s. 3-4.

Opracowania:

- Brzoza Czesław, *Polska w czasach niepodległości i II wojny światowej (1918-1945)*, Kraków 2003, *Wielka Historia Polski*, t. 9.
- Chorzępa Jarosław, *Fortyfikacje w Polsce i Europie*, Warszawa 2012.
- Chorzępa Jarosław, Łaskarzewski Wiesław, *Przedmoście Różan*, Przasnysz 2001.
- Chwalba Andrzej, *Kraków w latach 1939-1945*, Kraków 2002, *Dzieje Krakowa*, t. 5.
- Chwalba Andrzej, *Okupacyjny Kraków w latach 1939-1945*, Kraków 2011.
- Encyklopedia broni: 7000 lat historii uzbrojenia*, red. David Harding, przeł. z j. niem. Jan Bańbor, Tomasz Nowakowski, oprac. nauk. Stanisław Torecki, Warszawa 1995.
- Gaklik Maria, *Dziennik. Lwów 12 października 1939 – 13 września 1940*, wstęp i red. Monika Kała, Wrocław 2002, *Studia i materiały / Instytut Pamięci Narodowej*, t. 2.
- Gąsiorowski Teodor, Musiał Filip, *Sprawa pokazowego procesu 106 DP AK w dokumentach UB*, „Zeszyty Historyczne WiN-u” 2004, nr 22, s. 159-196.
- Gen. bryg. Bolesław Michał Nieczuja-Ostrowski*, [w:] *Generalowie i admirałowie III Rzeczypospolitej (1989-2002)*, red. Mariusz Jędrzejko, Mariusz Lesław Krogulski, Marek Paszkowski, Warszawa 2002, s. 247.
- Jankowski Stanisław Maria, *Steny z ulicy Mogiłskiej*, Kraków 1977, *Cracoviana. Seria 2: Ludzie i Wydarzenia*.
- Komorowski Krzysztof, *Różan (5-7 IX 1939)*, [w:] *Boje polskie 1939-1945: przewodnik encyklopedyczny*, red. Krzysztof Komorowski, Warszawa 2009, s. 355-358.

- Kosk Henryk Piotr, *Generalicja Polska. Popularny słownik biograficzny*, t. 2: M-Ż. Suplement, Pruszków 2001.
- Kuler Andrzej, Dudek Szymon, [w:] *Małopolski słownik biograficzny uczestników działań niepodległościowych 1939-1945*, t. 2, Kraków 1997, s. 44-45.
- Kuler Andrzej, Iglewski Antoni, [w:] *Małopolski słownik biograficzny uczestników działań niepodległościowych 1939-1945*, t. 3, Kraków 1998, s. 61-64.
- Kuler Andrzej, Jakóbiec Jan, [w:] *Małopolski słownik biograficzny uczestników działań niepodległościowych 1939-1945*, t. 1, Kraków 1997, s. 81-84.
- Kunert Andrzej Krzysztof, *Słownik biograficzny konspiracji warszawskiej 1939-1944*, przedm. Aleksander Gieysztor, t. 1, Warszawa 1987, s. 69.
- Kunert Andrzej Krzysztof, *Słownik kadry dowódczej Armii Krajowej*, [w:] *Armia Krajowa. Szkice z dziejów Sił Zbrojnych Polskiego Państwa Podziemnego*, red. Krzysztof Komorowski, Warszawa 1999, s. 379.
- Kuternozińska-Kuler Bożena, Żakowski Wiesław Kazimierz „As”, „Zagraj”, [w:] *Małopolski słownik biograficzny uczestników działań niepodległościowych 1939-1945*, t. 6, Kraków 2000, s. 189-194.
- Lenkiewicz Antoni, *Zapomniany pułkownik*, Wrocław 1992.
- Łukomski Grzegorz, Polak Bogusław, Suchcitz Andrzej, *Kawalerowie Virtuti Militari 1792-1945. Wykazy odznaczonych za czyny z lat 1863-1864, 1914-1945*, Koszalin 1997.
- Matusak Piotr, *Ruch oporu w przemyśle wojennym okupanta hitlerowskiego na ziemiach polskich w latach 1939-1945*, Warszawa 1983.
- Musiał Filip, *Proces pokazowy*, [w:] *Przeciw czerwonej dyktaturze*, red. Filip Musiał, Jarosław Szarek, Kraków 2007, s. 29-34, *Z Archiwów Bezpieki. Nieznane Karty PRL*, 7.
- Paprocki Bartosz, *Herby rycerstwa polskiego przez Bartosza Paprockiego zebrane i wydane r. p. 1584*, wyd. Kazimierz Józef Turowski, Warszawa 1982.
- Pempel Stanisław, *ZWZ-AK we Lwowie 1935-1945*, Warszawa 1990.
- Piwowarski Stanisław, *Niezwykłe życie gen. Bolesława M. Nieczui-Ostrowskiego (ps. „Bolko”, „Grzmot”, „Michałowicz”, „Tysiąc”)*, „Sowiniec. Materiały Historyczne Centrum Dokumentacji Czynu Niepodległościowego” 2008, nr 32/33, s. 119-122.
- Piwowarski Stanisław, *Niezwykłe życie generała brygady Bolesława Michała Nieczui-Ostrowskiego, pseudonim: „Bolko”, „Grzmot”, „Tysiąc”, „Michałowicz”, „Informator Stowarzyszenia Żołnierzy Armii Krajowej”* R. 16, 2007, nr 3, s. 4-9.
- Rodzina. *Herbarz szlachty polskiej*, oprac. Seweryn Uruski, współpr. Adam Amilkar Kosiński, uzup. Aleksander Włodarski, t. 13, Warszawa 1916.
- Satora Kazimierz, *Produkcja uzbrojenia w polskim ruchu oporu 1939-1944*, Warszawa 1985.
- Stężała Tomasz, *Porucznicy 1939*, Warszawa 2011, *Trzy armie*.
- Ślaski Jerzy, *Bitwa; Fundament*, Warszawa 1985, *Polska Walcząca (1939-1945)*, t. 2.
- Tochman Krzysztof A., *Dziadosz Rudolf „Zasaniec”*, [w:] *Małopolski słownik biograficzny uczestników działań niepodległościowych 1939-1945*, t. 15, Kraków 2011, s. 71-72.
- Ubezpieczalnia, [w:] *Encyklopedia Krakowa*, red. prowadzący Antoni Henryk Stachowski, Kraków 2000, s. 1017.
- Wątor Agnieszka, *Generał Bolesław Nieczuja-Ostrowski, ps. „Tysiąc” 1907-2008 r.*, praca magisterska, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie 2012 [mps w Bibliotece Głównej UPJP II w Krakowie].
- Węgierski Jerzy, *Lwów pod okupacją sowiecką 1939-1941*, Warszawa 1991.
- Wielkie wojny XX wieku (1914-1945)*, red. nauk. Marian Zgórniak, Warszawa 2006, *Wielka Historia Świata*, t. 11.
- Włodarkiewicz Wojciech, *Lwów 1939*, Warszawa 2003, *Historyczne Bitwy*.
- Zagórski Andrzej, *Okręg Kraków Armii Krajowej*, [w:] *Armia Krajowa. Rozwój organizacyjny*, red. nauk. Krzysztof Komorowski, Warszawa 1996, s. 115-127.

Strony internetowe:

- Ochman Marcin, *Granat „Filipinka”*, [on-line:] <http://www.muzeumwp.pl/emwpaedia/granat-filipinka.php>, 17 V 2011.

Ochman Marcin, *Granat „Sidołówka”*, [on-line:] <http://www.muzeumwp.pl/emwpaedia/granat-sido-lowka.php>, 17 V 2011.

Nieczuja-Ostrowski Bolesław Michał, *Droga do niepodległości*, rozm. przepr. P. Kossecki, [on-line:] <http://www.jvlradio.com/wwwboard/messages/223.html>, 23 VIII 2011.

Ostrowscy h. Nieczuja, [on-line:] http://www.genealogia.okiem.pl/ostrowski.htm#h_nieczuja, 22 VIII 2011.

SUMMARY

Underground activity of Captain Bolesław Michał Nieczuja-Ostrowski in the years 1939-1943

The aim of this article is to present the life and underground activities of Cpt. Bolesław Michał Nieczuja-Ostrowski (1907-2008) in the years 1939-1943. This article is based on the analysis of documents (in most cases made available by the Institute of National Remembrance) of interrogations and the story of Ostrowski's life, frequently given by himself during this time. The information was confronted and supplemented with that included in published works and interviews with witnesses. Capt. Bolesław Nieczuja-Ostrowski was born on September 29, 1907 in Halicz. He began his career as a soldier in 1928. In September 1939 he fought in the area of Różan together with the 115 Infantry Regiment, a part of the 41 Reserve Infantry Division (and later the 116 Infantry Regiment). He was captured by Germans on September 29. After his escape in October 1939, in Soviet-occupied Lviv he did conspiracy work: he established the „Lviv” Polish Military Organisation and then, upon the orders of Colonel Jan Sokołowski (codename Trzaska), became Commander of the Union of Armed Struggle of the City of Lviv. After leaving Lviv in May 1941, he was appointed to the position of weapons officer on the staff of the Krakow District of ZWZ. In August of 1942 he was entrusted with the organization and command of Chief Clandestine Weapons Production Command of AK Kraków District, codenamed „Insurance Office” (which dealt with the production of explosives, grenades, mines and later machine guns). In August of 1943, Kraków District Commander Col. Joseph Sychalski promoted Ostrowski to the rank of Major. In addition, from 15 September 1943, he was appointed Commander of the Miechów Inspectorate.

KEYWORDS

Bolesław Michał Nieczuja-Ostrowski (1907-2008), Second Republic of Poland (1918-1939), World War II, the Polish defense campaign (September 1939), the Soviet occupation (1939-1941), Lviv, anti-Soviet conspiracy, Polish Military Organization „Lviv „(1939-1940), the German occupation (1939-1945), General Government, Kraków, Union of Armed Struggle - Home Army, AK District Kraków, underground arms production (1940-1943)